

Charakteristika výsledků písemných maturitních prací z českého jazyka

Květa Rysová, Gymnázium Strakonice

rysova@gymstr.cz

Klíčová slova: písemná maturitní práce z českého jazyka, hodnocení slohových prací, osvojování jazyka

Keywords: graduation essays in Czech, essay scoring, language acquisition

Characteristics of the results of the graduation essays in Czech

The paper presents an analysis of graduation essays written by students of the Grammar School in Strakonice between 2016 and 2017. In 2016, the graduation essays were evaluated by teachers of Czech who prepared the students for the leaving exam. In 2017, the essays were evaluated by central evaluators outside the school. Our research demonstrated that the central evaluation was not stricter than that by the school teachers.

The results also showed that the students reached balanced scores in the individual assessment criteria, i.e. students who have good knowledge of spelling, word-formation, morphology, and vocabulary can usually very well cope with the elaboration of the topic and given genre or with the cohesion and coherence of the whole text. Based on this finding, we can generally state that the students learn the language in a complex way; in other words, they do not learn the individual language areas completely separately and independently.

Úvod

V našem příspěvku představíme analýzu maturitních prací napsaných studenty Gymnázia Strakonice a zaměříme se přitom na rozbor hodnocení těchto prací. Výsledky, kterých dosáhli žáci strakonického gymnázia, zároveň porovnáme s výsledky celorepublikovými.

Pro svůj výzkum jsme zvolili maturitní práce, které byly napsány v jarním zkušebním období školního roku 2015/16 a 2016/17. V prvním případě byly písemné práce hodnoceny na příslušných středních školách (ne centrálně), tedy nejčastěji vyučujícími, kteří studenty k maturitní zkoušce sami připravovali. V druhém případě už se jednalo o centrální hodnocení speciálně proškolenými hodnotiteli CERMAT.

V naší práci se konkrétně zaměříme na následující body – představíme slohové útvary a témata, jež si studenti volí nejčastěji, a ukážeme, zda se odlišuje centrální hodnocení od hodnocení učitelů na Gymnázium Strakonice. Dále budeme analyzovat hodnocení slohových prací podle kritérií sestavených společností CERMAT a budeme sledovat souvislost mezi hodnocenými kritérii, např. zda student mající výborné hodnocení v oblasti pravopisu a tvarosloví dosahuje i vynikajících výsledků v organizaci textu a jeho koherenci.

1 Teoretické východisko

Tématem slohových žákovských prací a jejich hodnocení se zabývají mnohé studie. Didaktice českého jazyka obecně a způsobům vyučování slohu na základních i středních školách se dlouhodobě věnuje M. Čechová (1985, 1998, 2008).

J. Kostečka (např. 2012, 2013) se systematicky zabývá metodami vyučování slohu a jeho hodnocením – zaměřuje se přitom přímo na evaluaci písemných žákovských prací při maturitní zkoušce. J. Kostečka kritizuje školní hodnocení maturitních prací a vyzdvihuje výhody hodnocení centrálního.

A. Kapustová (2013) analyzuje problematiku ověřování produktivních dovedností žáků v písemných maturitních pracích a jejich hodnocení v jarních termínech roku 2012 a 2013. Autorka dochází k závěru, že nejčastěji volenými slohovými útvary byly v těchto termínech vypravování a úvahový typ textu. Některé útvary (především referát) jsou silně vázány na tematické vymezení.

P. Holubová (2014) přináší ve své práci analýzu jazykové a komunikační kompetence v maturitních písemných pracích, které byly napsané v jarním termínu 2014. Ve výzkumné části práce představuje komparativní analýzu reálných textů (s ohledem na úroveň obou zmíněných kompetencí). Dále se zaměřuje na posouzení objektivitu hodnocení těchto prací (hodnotiteli byli vyučující na konkrétních školách). Práce P. Holubové je z našeho pohledu cenná zejména tím, že analyzuje písemné práce studentů z různých typů škol (z víceletého a čtyřletého gymnázia, z odborné školy a ze středního odborného učiliště s nástavbovým studiem), ačkoli vzorek prací pro jednotlivé školy je poměrně malý.

P. Holubová dochází k závěru, že studenti všech typů sledovaných škol volili pro maturitní práci nejčastěji vypravování, úvahu a charakteristiku. Zároveň upozorňuje, že učitelé maturitní práce svých žáků na některých typech škol nadhodnocovali (ve srovnání s revizním hodnocením P. Holubové) – a to na vybraném středním odborném učilišti, na střední odborné škole a na osmiletém gymnáziu. Hodnocení učitelů na čtyřletém gymnáziu se s revizním hodnocením shodovalo.

Cílem našeho příspěvku je na zmíněné studie navázat a přispět k tématu hodnocení písemných prací z českého jazyka analýzou reálných textů napsaných na Gymnáziu Strakonice při maturitní zkoušce v letech 2016 a 2017.

2 Maturitní témata a slohové útvary v letech 2016 a 2017

Nejprve představíme jednotlivá maturitní témata a slohové útvary. V jarním termínu roku 2016 mohli studenti vybírat z 10 témat a z 8 slohových útvarů předložených společností CERMAT (vypravování, úřední dopis, článek s prvky fejetonu, úvahový text, popis, interview, referát a zpráva).

Konkrétní zadání pro jaro 2016 zněla:¹

1. **V poušti** – vypravování, které navazuje na výchozí text;
2. **Bez titulu ani ránu** – článek s prvky fejetonu o přístupu české veřejnosti k akademickým titulům (funkce výchozího textu inspirativní);
3. **Příležitost pro lidská práva** – úřední dopis adresovaný Amnesty International ČR, který reaguje na výchozí text;
4. **Syndrom vyhoření** – úvahový text o nebezpečí syndromu vyhoření v pomáhajících profesích (funkce výchozího textu informativní);
5. **Zapadlé nádražíčko** – popis vlakového nádraží a jeho okolí založený na výchozím obrázku;
6. **Ztráta paměti** – vypravování o událostech v Erikově životě, které vedly ke ztrátě paměti;
7. **Muzika bez posluchačů je jako ryba bez vody** – rozhovor s hudebníkem o tom, co ho motivuje k hudbě (funkce výchozího textu inspirativní);
8. **Smutný konec pražského jara** – referát mapující společenské změny v poválečném Československu, které vyvrcholily 21. srpna 1968 (funkce výchozího textu informativní);
9. **Hranice mezi odvahou a šílenstvím** – úvahový text o tenké hranici mezi odvahou a šílenstvím (funkce výchozího textu inspirativní);
10. **Mistrovství Evropy v atletice** – zpráva o průběhu mistrovství Evropy v atletice určená pro deník Sport, která klade důraz na výsledky českých reprezentantů (funkce výchozího textu informativní).

V jarním termínu r. 2017 mohli studenti vybírat rovněž z 10 témat a z 8 slohových útvarů (charakteristika, vypravování, článek s prvky fejetonu, popis obrázku, článek do společenského časopisu, referát, úvahový text, úřední dopis a zpráva).

Konkrétní zadání pro jaro 2017 zněla:²

1. **Žena zkoušená osudem** – charakteristika jedné z literárních postav uvedených ve výchozím textu;
2. **Existence lidstva ohrožena!** – vypravování s prvky sci-fi rozvíjející výchozí text;
3. **Nudný účetní a jiné stereotypy** – článek s prvky fejetonu o stereotypech spojených s různými profesemi (funkce výchozího textu inspirativní);
4. **Obraz od Josefa Lady** – popis výchozího obrázku;

¹ Celé zadání je dostupné z: <http://www.novamaturita.cz/zadani-pisemnych-zkousek--1404038149.html>.

² Celé zadání je dostupné z: <http://www.novamaturita.cz/zadani-pisemnych-zkousek-2017-jaro-1404038443.html>.

5. **Prokrastinace – nová metla lidstva?** – článek do společenského časopisu zabývající se fenoménem prokrastinace (funkce výchozího textu inspirativní);
6. **České národní obrození** – referát (funkce výchozího textu inspirativní);
7. **Zlo s dětskou tváří** – úvahový text zabývající se otázkou snížení věkové hranice trestní odpovědnosti v České republice (funkce výchozího textu informativní);
8. **Nepovedená léčka** – vypravování o tom, jak Jean André vyvázl z léčky Emhudů, které navazuje na výchozí text;
9. **Návrh na přejmenování náměstí** – úřední dopis, který reaguje na výzvu z výchozího textu a obsahuje návrh na přejmenování náměstí;
10. **Zahájení vodácké sezony** – zpráva do regionálního zpravodaje o průběhu akce představené ve výchozím textu.

3 Kritéria hodnocení maturitních prací v letech 2016 a 2017

V následující části práce představíme, podle kterých kritérií a na jaké bodové škále byly maturitní písemné práce posuzovány. Celkem byly práce hodnoceny v 6 jazykových oblastech, a to podle kritérií stanovených společností CERMAT:³

1. Vytvoření textu podle zadaných kritérií:

1A téma, obsah

1B komunikační situace, slohový útvar

2. Funkční užití jazykových prostředků:

2A pravopis, tvarosloví a slovtvorba

2B lexikum

3. Syntaktická a kompoziční výstavba textu:

3A větná syntax, textová koheze⁴

3B nadvětná syntax, koherence textu

Každé z těchto dílčích kritérií bylo hodnoceno body na škále 0 – 1 – 2 – 3 – 4 – 5. Maximální počet bodů, kterého student mohl dosáhnout, byl 30.

V případě, že byla písemná práce v dílčím kritériu 1A nebo 1B hodnocena počtem bodů 0, se podle dalších kritérií již nehodnotila a výsledný počet bodů za písemnou práci se rovnal 0. Minimální rozsah práce byl stanoven na 250 slov (s tolerancí minus 50 slov), maximální rozsah stanoven nebyl. Pokud tedy žák nevytvořil vlastní text o nejméně 200 slovech, byla jeho práce hodnocena rovněž 0 body.

³ Srov. <http://www.novamaturita.cz/kriteriya-hodnoceni-1404035057.html>.

⁴ Poznámka redakce: Kritéria hodnocení v bodě 3A textová koheze patří do bodu 3B, koheze je prostředkem vyjádření koherence.

4 Výsledky analýzy

4.1 Volba témat a slohových útvarů

Výběr témat a slohových útvarů na Gymnáziu Strakonice v roce 2016 je zachycen v tabulce 1.

Číslo tématu	Zpracování	Téma	Počet studentů Gymnázia Strakonice	Průměrně bodů za práci
1	vypravování	<i>V poušti</i>	7	22,29
2	článek s prvky fejetonu	<i>Bez titulu ani ránu</i>	0	
3	úřední dopis	<i>Příležitost pro lidská práva</i>	8	21,88
4	úvahový text	<i>Syndrom vyhoření</i>	13	21,69
5	popis výchozího obrázku	<i>Zapadlé nádražíčko</i>	7	22,14
6	vypravování	<i>Ztráta paměti</i>	23	19,52
7	rozhovor s hudebníkem	<i>Muzika bez posluchačů je jako ryba bez vody</i>	1	20,00
8	referát	<i>Smutný konec pražského jara</i>	0	
9	úvahový text	<i>Hranice mezi odvahou a šílenstvím</i>	21	21,67
10	zpráva	<i>Mistrovství Evropy v atletice</i>	44	21,52
Celkově			124	21.28

Tabulka 1. Výběr témat a přehled průměrných bodů za písemnou maturitní práci na Gymnáziu Strakonice v jarním termínu maturitních zkoušek 2016

Z tabulky vyplývá, že v roce 2016 volili žáci nejvíce *zprávu* o mistrovství Evropy v atletice (44 žáků), naopak nikdo si nevybral *článek s prvky fejetonu* ani *referát*.

Tato skutečnost může souviset s poměrně značnou náročností fejetonu a písemného referátu. Fejeton se sice v rámci výuky českému jazyku probírá, ale představuje pro studenty velmi obtížný útvar – ti se většinou potýkají s některými požadavky na jeho vytvoření (lehkost vyjadřování, humor, jazykové hříčky...). Referát bývá sice poměrně oblíbený slohový útvar v různých předmětech, ale ne v písemné podobě. Studenti si obvykle připravují ústní referáty s využitím odborné literatury, při přednesu před třídou mají k dispozici své písemné podklady nebo počítačové prezentace, ale nejsou zvyklí tvořit písemné referáty se všemi náležitostmi a bez opory v příslušném zdroji.

Slohový útvar *zpráva* si studenti vybírají pravděpodobně proto, že její zpracování vychází z předem daných faktů a není potřeba do textu vkládat větší míru tvůrčí invence.

Poměrně velký počet žáků volil jako slohový útvar *úvahu* (34 žáků) a *vypravování* (30 žáků). Oba útvary jsou u studentů relativně oblíbené, pracují s nimi už na základní

škole, avšak při tvorbě vlastního textu je již třeba určité kreativity, nelze dopředu přesně nacvičit, jak má zpracování tématu vypadat.

Úřední dopis a popis si zvolil téměř shodný počet studentů (8 dopis, 7 popis). Oba útvary mají jasně dané obsahové i formální náležitosti, ale při *popisu* mívají studenti problémy se slovní zásobou, často se nedokáží vyhnout nefunkčnímu opakování slov, zejména sloves *být* a *mít*. Možná proto nebyl popis vlakového nádraží často voleným útvarem.

Úřední dopis může být pro studenty náročnější obsahově, mnohdy mohou mít nedostatek informací, které by měli do svého textu zahrnout, jejich reálná zkušenost s tímto útvarem je zřejmě minimální.

Pouze 1 student se rozhodl pro *interview*. Domníváme se, že důvody mohou být obdobné jako u písemného referátu – studenti tento útvar znají (např. z médií), ale nejsou zvyklí jej sami písemně tvořit.

Obdobnou analýzu jsme provedli i na písemných pracích vzniklých na Gymnáziu Strakonice v roce 2017, viz tabulka 2.

Číslo tématu	Zpracování	Téma	Počet studentů Gymnázia Strakonice	Průměrně bodů za práci
1	charakteristika	<i>Žena zkoušená osudem</i>	1	18,00
2	vypravování s prvky sci-fi	<i>Existence lidstva ohrožena!</i>	23	23,13
3	článek s prvky fejetonu	<i>Nudný účetní a jiné stereotypy</i>	4	23,00
4	popis výchozího obrázku	<i>Obraz od Josefa Lady</i>	4	21,75
5	článek do společenského časopisu	<i>Prokrastinace – nová metla lidstva?</i>	0	
6	referát	<i>České národní obrození</i>	1	29,00
7	úvahový text	<i>Zlo s dětskou tváří</i>	14	20,93
8	vypravování	<i>Nepovedená léčka</i>	32	22,66
9	úřední dopis	<i>Návrh na přejmenování náměstí</i>	1	18,00
10	zpráva do regionálního zpravodaje	<i>Zahájení vodácké sezony</i>	25	22,60
Celkově			105	22,47

Tabulka 2. Výběr témat a přehled průměrných bodů za písemnou maturitní práci na Gymnáziu Strakonice v jarním termínu maturitních zkoušek 2017

Z výsledků je patrné, že v roce 2017 volilo nejvíce žáků *vypravování* (55 žáků), a to jak s prvky sci-fi rozvíjející výchozí text (23 žáků), tak i vypravování navazující na výchozí text (32 žáků).

Oblíbená byla rovněž *zpráva* (25 žáků) a *úvahový text* (14 žáků).

Článek do společenského časopisu si nevybral nikdo. Nejmenší zájem byl o *referát* (1 žák), o *charakteristiku literární postavy* (1 žák), *úřední dopis* (1 žák), malý zájem byl o *článek s prvky fejetonu* (4 žáci) a *popis výchozího obrázku* (4 žáci).

Volbu slohových útvarů jarního zkušební období roku 2017 můžeme porovnat i s celorepublikovými výsledky, viz tabulka 3.⁵

Číslo tématu	Zpracování	Téma	Studentů v celé ČR	Průměrně bodů za práci
1	charakteristika	<i>Žena zkoušená osudem</i>	700	20,68
2	vypravování s prvky sci-fi	<i>Existence lidstva ohrožena!</i>	20 935	19,14
3	článek s prvky fejetonu	<i>Nudný účetní a jiné stereotypy</i>	265	22,83
4	popis výchozího obrázku	<i>Obraz od Josefa Lady</i>	5 799	18,60
5	článek do společenského časopisu	<i>Prokrastinace – nová metla lidstva?</i>	1 138	21,84
6	referát	<i>České národní obrození</i>	40	17,33
7	úvahový text	<i>Zlo s dětskou tváří</i>	12 574	19,33
8	vypravování	<i>Nepovedená léčka</i>	12 850	19,75
9	úřední dopis	<i>Návrh na přejmenování náměstí</i>	1 189	19,35
10	zpráva do regionálního zpravodaje	<i>Zahájení vodácké sezony</i>	11 372	20,94
Celkově			66 862	19,63

Tabulka 3. Výběr témat a přehled průměrných bodů za písemnou maturitní práci v ČR v jarním termínu maturitních zkoušek 2017

Žáci si nejčastěji vybírali *vypravování* (33 785 žáků), následoval *úvahový text* (12 574 žáků), *zpráva* (11 372 žáků), *popis výchozího obrázku* (5 799 žáků), *úřední dopis* (1 189 žáků) a *článek do společenského časopisu* (1 138 žáků). Malý zájem projevovali studenti o *charakteristiku literární postavy* (700 žáků), o *článek s prvky fejetonu* (265 žáků) a vůbec nejmenší o *referát* (pouhých 40 žáků v celé republice).

Z uvedených údajů vyplývá, že jak studenti Gymnázia Strakonice, tak i celkově studenti v České republice volí jako slohový útvar nejčastěji **vypravování, úvahový text a zprávu.**

⁵ Vycházíme z veřejně dostupných informací, srov. <https://vysledky.cermat.cz/>.

4.2 Porovnání centrálního hodnocení maturitních prací s hodnocením vyučujících na strakonickém gymnáziu

Průměrný počet bodů získaných za písemnou maturitní práci u studentů Gymnázia Strakonice byl v roce 2016, kdy se práce opravovaly na příslušných školách, 21,28 bodů, v roce 2017, kdy bylo hodnocení prací centrální, 22,47 bodů (srov. tabulky 1 a 2). Z toho vyplývá, že hodnocení maturitních prací češtináři na Gymnázium Strakonice bylo na obecné rovině obdobné jako hodnocení centrálními hodnotiteli. Na našem materiálu se tedy ukázalo, že učitelé, kteří své žáky osobně znají a jejich maturitní práce opravují neanonymně, hodnotí je velmi podobně jako centrální hodnotitelé, kteří k žákům nemohou mít žádný osobní vztah.⁶

Hodnocení v roce 2017 můžeme opět srovnat s údaji za celou ČR (tabulka 3). Zde byl průměrný počet bodů 19,63, tedy lehce nižší než na Gymnázium Strakonice. Průměrný student Gymnázia Strakonice tak byl při psaní písemné maturitní práce z českého jazyka v roce 2017 úspěšnější než průměrný maturant v ČR.

4.3 Nejčastější a průměrné hodnoty bodů podle jednotlivých kritérií hodnocení

Učitelé hodnotili práce podle kritérií CERMAT (viz výše oddíl 3). V tabulkách 4 a 5 uvádíme nejčastější počty bodů podle jednotlivých kritérií (tzv. modus) a průměrný počet bodů v těchto kolonkách.

Kritérium hodnocení	1	1A	1B	2	2A	2B	3	3A	3B	Celkem
Průměrně bodů	7,48	3,66	3,82	6,39	3,04	3,35	7,41	3,58	3,83	21,28
Modus	8	4	4	8	3	3	7	4	4	22

Tabulka 4. Průměr a modus získaných bodů podle jednotlivých kritérií hodnocení – údaje za Gymnázium Strakonice v jarním termínu 2016

Kritérium hodnocení	1	1A	1B	2	2A	2B	3	3A	3B	Celkem
Průměrně bodů	7,58	3,90	3,69	7,62	3,96	3,66	7,27	3,65	3,62	22,47
Modus	8	4	4	8	4	4	6	3	4	27

Tabulka 5. Průměr a modus získaných bodů podle jednotlivých kritérií hodnocení – údaje za Gymnázium Strakonice v jarním termínu 2017

Z uvedených hodnot vyplývá, že v 1. kritériu (téma, slohový útvar) hodnotili učitelé v roce 2016 nejčastěji počtem 4 (při centrálním hodnocení studentů strakonického gymnázia v roce 2017 rovněž 4), v 2. kritériu (pravopis, tvarosloví, slovtvorba, lexikum) počtem 3 (při centrálním hodnocení počtem 4), ve 3. kritériu (větná a nadvětná syntax, koheze a koherence) počtem 4 (při centrálním hodnocení počtem 3 v bodě 3A a počtem 4 v bodě 3B). Maximum u každého ze tří zmíněných kritérií (tj. vždy za podkritérium A a B dohromady) bylo 10 bodů (tj. 5 + 5 bodů).

⁶ Tento závěr však samozřejmě nelze zobecňovat, ukazuje srovnání centrálního a lokálního hodnocení na jedné konkrétní škole. Zároveň je třeba brát v úvahu fakt, že se v letech 2016 a 2017 témata maturitních prací lišila a že je zpracovávala vždy jiná skupina studentů.

Zatímco průměrný počet bodů za maturitní práci byl v roce 2016 podobný jako v roce 2017, výrazně se liší nejčastější bodová hodnota za práci. Zatímco učitelé působící na Gymnáziu Strakonice dávali nejčastěji 22 bodů (tento počet bodů dostalo 17 žáků), centrální hodnotitelé 27 bodů (tento počet bodů získalo 14 žáků).

V roce 2016 bylo druhou nejčastější hodnotou 21 bodů (této hodnoty celkově dosáhlo 14 žáků), třetí nejčastější hodnotou pak 25 bodů (této hodnoty celkově dosáhlo 12 žáků strakonického gymnázia). V roce 2017 bylo druhou (a současně třetí) nejčastější hodnotou shodně 21 a 19 bodů za práci (tento počet bodů dostalo v obou případech 13 žáků Gymnázia Strakonice).

Výsledky získané na Gymnáziu Strakonice v roce 2017 můžeme částečně porovnat s výsledky v celé ČR – k dispozici máme průměrný počet bodů podle jednotlivých kritérií hodnocení rovněž za rok 2017 (tabulka 6).

Kritérium hodnocení	1	1A	1B	2	2A	2B	3	3A	3B	Celkem
Průměrně bodů	6,78	3,45	3,33	6,20	2,84	3,36	6,65	3,30	3,35	19,63

Tabulka 6. Průměr získaných bodů podle jednotlivých kritérií hodnocení – údaje za ČR v jarním termínu 2017

Z porovnání tabulek 5 a 6 vyplývá, že studenti strakonického gymnázia získávali ve všech kritériích (1, 2 i 3) vždy přibližně o bod více než průměrně získávali maturanti v ČR bez rozlišení školy.

4.4 Korelace hodnot jednotlivých kritérií hodnocení

V této části výzkumné sondy jsme se zabývali otázkou, do jaké míry je výkon jednotlivých žáků v písemné práci vyrovnaný. Porovnávali jsme, jak spolu korelují hodnoty v jednotlivých kritériích (a podkritériích) hodnocení. Čím vyšší je korelační koeficient v jednotlivých kolonkách, tím je v těchto oblastech výkon žáků závislejší (vyrovnanější). Pokud spolu například korelují hodnoty hodnocení podle kritéria 2 (pravopis, tvarosloví, slovtvorba, lexikum) a podle kritéria 3 (větná syntax, textová koheze, nadvětná syntax, koherence textu), znamená to, že žáci, kteří uspěli lépe v oblastech hodnocených kritériem 2, bývají zároveň úspěšnější v oblastech hodnocených podle kritéria 3, resp. že hodnoty v těchto dvou hodnoceních jsou závislé. Přehled korelačních koeficientů jednotlivých kritérií a podkritérií hodnocení udává tabulka 7.

Kritéria hodnocení	1A, 1B	2A, 2B	3A, 3B	1, 2	1, 3	2, 3
Korelační koeficient 2016 G Strakonice	0,59	0,34	0,47	0,48	0,59	0,54
Korelační koeficient 2017 G Strakonice	0,67	0,35	0,64	0,49	0,73	0,65

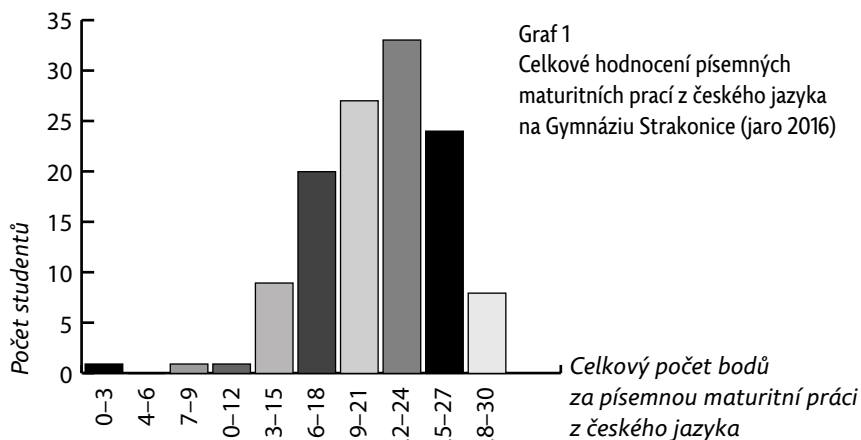
Tabulka 7. Jak spolu korelují jednotlivá kritéria hodnocení a jednotlivá podkritéria hodnocení – údaje za Gymnázium Strakonice v letech 2016 a 2017

Z uvedené tabulky vyplývá, že jednotlivé veličiny ve sledovaných oblastech u jednotlivých žáků spolu souvisejí, tj. že studenti, kteří mají dobré znalosti v oblasti pravopisu, slovtvorby, tvarosloví a lexika, si dokáží velmi dobře poradit i se zpracováním daného tématu, s užitím slohového útvaru a s kohezí a koherencí textu. Obecně platí, že čím vyšší bývá bodová hodnota podle jednoho kritéria, tím vyšší bývá bodová hodnota u jiného kritéria.⁷

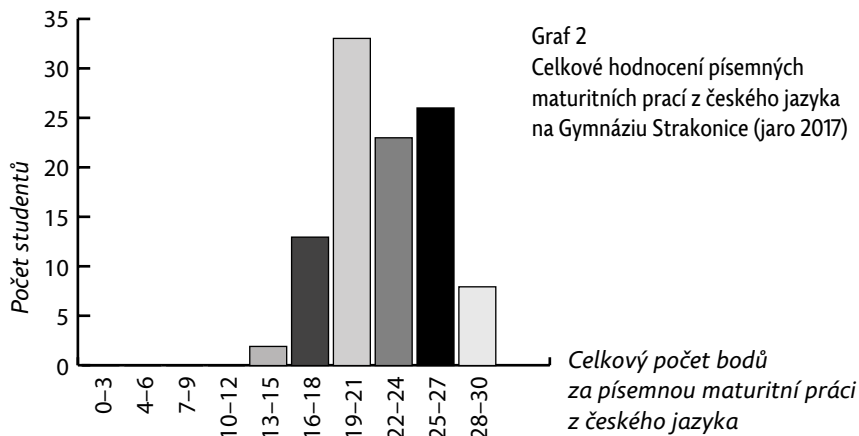
4.5 Celkový počet bodů u jednotlivých žáků

Grafy 1 a 2 udávají, kolik studentů strakonického gymnázia obdrželo za písemnou maturitní práci z českého jazyka určité rozmezí bodů. Z grafů je patrné, že mezních hodnot (minimálního i maximálního počtu bodů) dosahovalo vždy jen několik studentů. Velmi vysoké bodové ohodnocení (28–30 bodů) získalo v obou sledovaných letech shodně 8 studentů. Liší se však situace na opačném konci stupnice. Zatímco v roce 2016 1 žák získal 0 bodů, 1 žák 7 bodů a 1 žák 12 bodů, v roce 2017 bylo minimum získaných bodů 14. Student s nejhorsím výsledkem tak v roce 2017 získal téměř polovinu možných bodů (maximum je 30; hranice úspěšnosti 12).

Naprostá většina studentů dosáhla v obou letech rozmezí 19 až 27 bodů. Alespoň dvě třetiny možných bodů (tj. 20 bodů a více) získalo v roce 2016 72 % studentů Gymnázia Strakonice, v roce 2017 73 % studentů téhož gymnázia, tedy v podstatě stejná část jako v roce 2016. Připomeňme, že průměrný republikový počet bodů za jednu písemnou práci se v roce 2017 nacházel těsně pod hranicí 20 bodů (viz tabulky 3 a 6). Přes 70 % studentů strakonického gymnázia se tak v roce 2016 i 2017 nacházelo nad tímto republikovým průměrem.

⁷ Čím více se korelační koeficient blíží hodnotě 1, tím je závislost daných veličin silnější (jedná se o přímou závislost). Pro úroveň spolehlivosti 0,001 je kritická hodnota korelačního koeficientu 0,321 pro 100 studentů (v roce 2017 maturovalo na G Strakonice 105 studentů) a 0,294 pro 120 studentů (v roce 2016 maturovalo na G Strakonice 124 studentů). Všechny zkoumané kombinace hodnot v tabulce 7 se tedy ukázaly jako závislé.

5 Závěr

V našem článku jsme porovnávali výsledky studentů Gymnázia Strakonice v písemných maturitních pracích z českého jazyka v letech 2016 a 2017. V roce 2016 byly maturitní práce hodnoceny učiteli českého jazyka, kteří studenty připravovali k maturitě. V roce 2017 byly maturitní písemné práce hodnoceny centrálními hodnotiteli mimo školu.

Náš výzkum ukázal, že centrální hodnocení nebylo přísnější než hodnocení vyučujících na škole, v celkovém pohledu se naopak jeví jako mírnější. Průměrný celkový počet bodů za práci na Gymnáziu Strakonice byl v roce 2016 21,28 bodů, v roce 2017 22,47 bodů. Více než 70 % studentů strakonického gymnázia v obou letech získalo vyšší celkové bodové ohodnocení své písemné práce, než byl republikový bodový průměr za maturitní písemnou práci v roce 2017. Bylo by zajímavé provést obdobný výzkum na dalších školách různého typu a zjistit u hodnocení maturitních prací převažující tendenci.

Ukázalo se také, že úspěch žáků v písemné práci podle jednotlivých kritérií hodnocení je vcelku vyrovnaný, resp. že studenti, kteří mají dobré znalosti v oblasti pravopisu, slovtvorby, tvarosloví a lexika, si dokáží většinou velmi dobře poradit i se zpracováním daného tématu, s užitím slohového útvaru a s kohezí a koherencí textu. Na základě tohoto zjištění tedy můžeme v obecné rovině konstatovat, že žák se jazyk učí komplexně, jinými slovy jednotlivé oblasti jazyka si neosvojuje zcela odděleně a nezávisle.

Zdroje

Centrum pro zjišťování výsledků vzdělávání. Portál s výsledky evaluačních projektů [cit. 2018-01-16]. Dostupné z: <https://vysledky.cermat.cz/>.

Kritéria hodnocení [cit. 2018-01-28]. Dostupné z: <http://www.novamaturita.cz/kriteria-hodnoceni-1404035057.html>.

Písemné práce z českého jazyka. Hodnocení maturitních písemných prací. Materiál Gymnázia Strakonice. 2016, 2017.

Zadání písemných zkoušek 2016 – jaro [cit. 2018-02-03]. Dostupné z: <http://www.novamaturita.cz/zadani-pisemnych-zkousek-1404038149.html>.

Zadání písemných zkoušek 2017 – jaro [cit. 2018-02-08]. Dostupné z: <http://www.novamaturita.cz/zadani-pisemnych-zkousek-2017-jaro-1404038443.html>.

Literatura

ČECHOVÁ, M. *Současná stylistika*. Praha: Lidové noviny, 2008.

ČECHOVÁ, M. *Vyučování slohu: Úvod do teorie*. Praha: SPN, 1985.

ČECHOVÁ, M. *Komunikační a slohová výchova*. Praha: ISV, 1998.

ČECHOVÁ, M.; STYBLÍK, V. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. Praha: SPN, 1998.

HOLUBOVÁ, P. *Komparativní analýza jazykové a komunikační kompetence v psaných komunikátech studentů 4. ročníku SŠ. Hodnocení maturitních slohových prací ve vztahu k jejich jazykové úrovni*.

Praha: Univerzita Karlova v Praze. Pedagogická fakulta, 2014.

KOSTEČKA, J. Obrana centrálního hodnocení maturitních prací proti zlobivým jeho utrahačům. *Učiteléské noviny: týdeník pro učitele a přátele školy*, 115, 2012, č. 26, s. 17–20.

KOSTEČKA, J. *Maturita přátelská, nebo evropská*. Referát. Senát, 11. 6. 2013 [cit. 2018-02-20].

Prezentace dostupná z: <http://www.ascestinaru.cz/vystoupeni-predsedy-asc-na-verejnem-slyseni-v-senatu/>.

KAPUSTOVÁ, A. *Reflexe současného stavu písemné práce z českého jazyka a literatury*. 2013

[cit. 2018-02-20]. Dostupné z: <http://www.ascestinaru.cz/asc-vystupy-z-maturitního-fora-vi-prispevek-cermatu-1/>.

K rozmanitosti současné české poezie pro děti

Václav Jindráček, Katedra bohemistiky PF UJEP

jindracek@centrum.cz

Klíčová slova: poezie pro děti, žánry, literární ceny, dětské knihy

Keywords: children's poetry books, genres, literary awards, children's books

On the Variety of Contemporary Czech Poetry for Children

The article aims to describe the features of text genres in Czech poetry books for children and it focuses on those books that were rewarded any prestigious award for books for children in the last ten years. Special attention is paid to collections of poems by Daniela Fischerová, Radek Malý, Robin Král, Daisy Mrázková, Petr Borkovec, Ivan Wernisch and Petr Nikl.

Představu o rozmanitosti současné dětské poezie¹ mohou doplnit a zpřesnit mnohé básnické sbírky, které byly v posledních letech odměněny cenami za knižní tvorbu pro děti a mládež.² Oceněny byly sbírky básní, které se vyznačují rysy různorodých druhů a žánrů³ (v rozpětí od miniaturních veršovaných příběhů, popěvků, říkadel a rozpočítadel až k přírodní a meditativní lyrické poezii), a knihy, v nichž se střídají a prolínají rozmanité veršové útvary, grafické podoby verše a jazykové prostředky různé stylové charakteristiky (například v typogramech Petra Nikla, v poezii Robina Krále, Ivana Wernische,

Daniely Fischerové nebo Radka Malého). V tomto článku neusilujeme o úplnou rekapitulaci současné básnické tvorby pro děti. Zaměříme se na žánrové, stylově kompoziční a jazykově-tematické zvláštnosti textů v knihách odměněných některou z uvedených cen a v pozoruhodných sbírkách poezie, které byly vydány v posledním roce.⁴

Rozrůznění žánrů a forem

Širokým žánrovým rozpětím se vyznačuje hned několik básnických sbírek, které byly v posledních letech oceněny za tvorbu pro děti. Jsou mezi nimi i básně **Daniely Fischerové** v bohatě ilustrované knize *Tetovaná teta* (Meander, 2016).⁵ Mnohé její veršované texty mohou svou melodičností a bohatou zvukovou instrumentací evokovat znění vžitých říkadel, rozpočítadel a jazykolamů (předznamenanych ostatně i názvy několika básní a kapitol). Syžety a motivy ustálených, lexikalizovaných slovních spojení (a větých útvarů) jsou však v těchto básnických textech často variovány a nabývají nových, překvapivých významů: někdy jsou rozvíjeny vtipně vypočítaným spojením stylově příznakových jazykových prostředků (poetismů, neologismů, deminutiv i augmentativ, například v úvodní básni, ale i v jiných částech sbírky, kde se lze setkat s „povedeným zvířencem“, „žvanilkou“ nebo „pesmírem“), jindy jsou prostoupeny rozmanitými literárními aluzemi (v básni Včela, kde „každý květ byl samý med, / zemský ráj to na pohled / a slavík růži lásku pěl“).

Brilantní hra s nonsensovými analogiemi a s možnostmi překvapivého stylového odstínění ustálených slovních obrátů nemá v této knize jen žertovný ráz. Obrazy bezprostředního, užaslého objevování světa, umocněné a dotvořené pestrobarevnými ilustracemi Jaromíra Plachého, směřují k humorné, ale také vlídné a shovívavé poetizaci běžných, zdánlivě banálních věcí a dějů (První jazykolam, Tetovaná teta, Prapračka). Motivace k pozornému vnímání těchto básnických obrazů je podpořena kontaktním jazykem, užíváním přímých oslovení, zvolání a veršovaných hádanek, které prostupují komické rozhovory a navozené situace („Kdopak to je?“, „Je to pravda?“, „A chceš vědět tajemství?“). Vedle drobných hříček, jazykolamů a říkadel o tom svědčí i rozsáhlejší veršované útvary, zejména v části nazvané Malé příběhy.

¹ K termínům dětská literatura a literatura pro děti (tj. pro začínající čtenáře, předškoláky, děti mladšího školního věku, někdy i dospívající čtenáře) se nejnoveji vyjádřila LUKAVSKÁ, J. S. Dětský implicitní čtenář jako klíč k literatuře pro děti? *Česká literatura*, 64, 2017, s. 90–106.

² Za knižní tvorbu pro děti a mládež je udělena Výroční cena Zlatá stuha, pravidelně vyhlašovaná Českou sekci IBBY – Společností přátel knihy pro mládež (a spoluorganizátoři: Klubem ilustrátorů, Obcí překladatelů, Památkem národního písemnictví, Národním pedagogickým muzeem a knihovnou J. A. Komenského). Knihy získávají ceny ve čtyřech oblastech: původní česká slovesná tvorba, překlad, výtvarná a komiksová tvorba. Knižní tvorba pro děti a mládež je pravidelně odměňována i výročními knižními cenami Magnesia Litera, cenami v soutěži Nejkrásnější české knihy roku a v celostátní čtenářské anketě SUK – Čteme všichni. K popularizaci kvalitní literatury pro děti přispívají i knižní veletrhy: Podzimní knižní veletrh v Havlíčkově Brodě, Veletrh dětské knihy v Liberci nebo pražský Svět knihy.

³ Svědčí o tom i současná poezie pro nejmenší děti a začínající čtenáře, například Žánrově i tematicky pestré knihy variující dětská říkadla, rozpočítadla a ukolébavky, popěvky a rozverně průpovědky: KOL. *12 ukolébavek*. Praha: Baobab, 2015. MALÝ, R. *Všelijaké řečičky pro kluky a holčičky*. Praha: Triton, 2013. NEJEDLÝ, J. *Mistr sportu skáče z dotu*. Praha: Meander, 2014.

⁴ Orientaci v nejnovějších českých knihách, které lze doporučit dětem a dospívajícím čtenářům, napomáhá i jedinečný katalog *Nejlepší knihy dětem*, pravidelně vydávaný Komisí pro dětskou knihu Svazu českých knihkupců a nakladatelů ve spolupráci s Českou sekci IBBY.

⁵ Kniha byla v roce 2016 oceněna Zlatou stuhou za beletrii pro děti.

Bohatou škálou výrazových prostředků, které přispívají k aktivizaci čtenářovy pozornosti, vynikají i jiné sbírky básní, které vznikly v posledních letech, například hravé zvukomalebné verše **Ondřeje Hníka** v nápaditě ilustrované knize *Proč tygr nenosí kravatu* (Albatros, 2017). Poutavé, obratně rýmované hříčky s anglickými slovy jsou doplněny tvůrčími úkoly a otázkami, které oslovují dětského adresáta, navazují s ním pozoruhodný dialog a promlouvají k němu nejen jako k čtenáři, ale mnohdy jako k tvůrci vlastní, osobité poezie: vyzývají jej k zásahům do knihy, k doplňování veršů a k hravému přetváření textů prostřednictvím rýmů, asonancí či aliterací skrytých v překvapivém spojení anglických slovíček a jejich českých ekvivalentů („Willow catkins, kočičky, / nás vidí svými očičky. / Nevěříš mi? Koukej, kvetou, / a to je víc než mluvit větou!“).

Hravými, citlivě sestavenými úkoly, které vedou čtenáře k tvůrčí práci s rozmanitými básnickými útvary, jsou opatřeny melodické a graficky nápadité verše **Radka Malého** v knize *Poetický slovníček dětem v příkladech* (Meander, 2012). Inspirují k pozornému vnímání, dotváření a obměňování takových útvárů, jako jsou sonet (Na dobrou noc), kaligram (Kaligram s přesýpacími hodinkami) nebo limerick (Učitel ZUŠ z Plzně). V knize však nechybějí ani vtipně vypointované příklady veršovaných hádanek (Pantáta a výletníci), rozpočítadel (Heďme se, to je věc!), absolutní a konkrétní poezie (Co šeptala tráva, Výloha lahůdkářství), japonských a českých haiku (Haiku na čtyři roční doby), akrostichu, eufonie či dvojsmyslu (Krmení ptactva v zimě, Nejhlínější lín, Osamělý piják). Grafickou a kompoziční rozmanitostí mohou tyto útvary připomenout básnickou tvorbu **Robina Krále** v knize *Vynálezárium* (Běžilíška, 2015). Rozmanitost veršových forem je však v této sbírce ještě bohatší: vedle sonetu, kaligramu nebo limericku se zde objevují i exkluzivní formy, jako jsou arabský gazel nebo malajské pantum.⁶ Překvapivé využití různorodých veršových útvarů, zvýrazněných grafikou Zuzany Brečanové a nezaměnitelným výtvarným stylem ilustrátorky Jany Hruškové, tak obohacuje a dotváří atmosféru spontánního okouzlení lidskou vynálezavostí i vábivou mocí slova, básní a literatury.

Okouzlení zázrakem slova a poezie

Zlatou stuhou za tvorbu pro začínající čtenáře byly oceněny básně a ilustrace **Daisy Mrázkové** v knize *Písň mravenčí chůvy* (Baobab, 2009). Drobné veršové útvary, které v této knize převažují, nepůsobí však jako texty, které by se výhradně obracely jen k dětským čtenářům. Už jejich názvy a výrazné motivy evokují svébytný lyrický prostor, v němž se detailní záběry přírodních jevů a obrazy důvěrně vnímaných scénérií (oblaků, země, skal, kopců, lesů) prolínají s komorně laděnými lidskými pocity a situacemi („V mlze je každý sám // před mlhou // utíkám“). Texty, které navozují představu takto zdůvěrnělého lyrického světa, prostoupeného osobitými autorskými kresbami a množstvím pozoruhodných barevných synestezií, jsou žánrově i tvarově rozmanité: někdy jsou utvořeny jen z několika výrazově úsporných, nerýmovaných veršů (básně

⁶ Využití veršové útvary jsou také opatřeny stručným komentářem. Čtenář se tak například dozví, že malajské pantum se v české poezii ujalo ve zjednodušené formě, v níž se na začátku každé střídavě rýmované čtyřveršové sloky opakuje poslední verš sloky předcházející.

Ledňáček, Černá a růžová), jindy mají povahu lapidárního vyjádření a prozaizované momentky (Mlha) nebo vizuálně experimentální poezie (Skála, Zádumčivec olšový, Mravenčí říkadlo, Suché listí). Jen některé básně se vyznačují rysy žánrů obvyklých v tvorbě pro děti (nejnápadněji snad báseň Zambezi, evokující tematiku a znění vžitých říkadel). *Písňe mravenčí chůvy* se tak jeví jako básnické evokace okouzleného lyrického zasnění, které nejednou dokáže připomenout a zpřítomnit fascinované, dětsky důvěřivé objeovávání těch nejprostších věcí života.

Okouzlení nenápadnými, zdánlivě prostými věcmi a okamžiky navozují také lyrické verše **Radka Malého** v mnohokrát oceněné knize *Listonoš vítr* (Albatros, 2011).⁷ Lyrické miniatury, dotvářené jemnou harmonií barev a výtvarných kompozicí ilustrátora Pavla Čecha, vyzývají k hledání něžných, poetických zázraků i v těch neobyčejnějších detailech podzimní krajiny a tajuplných městských zákoutí (utajených zahrad, mlhavých parků, tajemných uliček). Verše podněcující k tichému zasnění a prožívání těchto zázračných okamžiků vynívají někdy jako magická zařikávání a vzývání tajemné moci podzemního času (například slova v básni Čarování, vyzývající „Obejdi třikrát starý strom / nevyšlov hlásku / on promluví // řečí vran a hlasem stinky“). K poetizaci nepatrných, zdánlivě bezvýznamných věcí, dílčích dějů a promluv směřují však také krátké anekdotické příhody (Patálie s dýní) a básně, které využívají a variiují motivy známých dětských říkadel, zaklínadel a hádanek (Zaklínání staré, Lesoples, Co je to?). Toto tematické a žánrové rozpětí není projevem nesourodé kompozice celku. Atmosféru okouzleného vnímání a prožívání prchavého okamžiku navozují všechny básnické útvary (hravá rytmická dvojverší, lyrické čtyřveršové strofy i osamostatněné verše), které jsou na každé straně této knihy dotvořené a ozdobené citlivě zvolenými výtvarnými a grafickými prvky.

Obrazně bohatý básnický svět ožívá souzněním veršů **Petra Borkovce** a obrazů Andrey Tachezy v „poetickém leporelu“ *O čem sní* (Běžilíška, 2016). Texty, ozdobené a rozvíjené různorodými výtvarnými technikami (kresbou, koláží, akvarelem), překvapují nečekanými kombinacemi rozmanitých motivů, drobných dějů, situací a promluv: asociativní obrazy tak umožňují snít nejen lidem, ale i zvířatům a věcem (slon pluje po řece na otepi sena, nůžky vedou rozhovor s vážkou, „moucha sní o zácloně v teplém pokoji“, „námořník snívá o zahradě / a zahradník zas o moři“). Objevná, někdy až groteskní spojení různorodých tematických celků se však leckdy obracejí v jinotaje, které se mohou skrývat za nevyřčenými drobnými postřehy. Tuto nedořečenost a mnohoznačnost nejednou zesilují osamostatněná obrazná vyjádření, podpřena úsporným výrazem (volným veršem nebo posloupností několika krátkých vět) a mluvným, dialogizovaným jazykem („S medvědem je to obtížný. / Sní, že spí. A sní, že jí med. / A tak to střídá. Nic víc. Ne“). Humorná lehkost s přesahem do obecnějších výpovědí tak často staví na lapidárním pojmenování konkrétních detailů, jejichž překvapivá spojení mají moc rozrušovat nejen sémantické stereotypy a jazykové konvence, ale i vžitě, ustálené představy o žánrovém rozpětí poezie, která si dokáže získat a podmanit dětské čtenáře.

⁷ Kniha získala cenu Magnesia Litera (2012) v kategorii původní české slovesné tvorby, Zlatou stuhu (2012) za beletrii pro děti, Cenu učitelů v anketě SUK 2011 a byla zařazena na Čestnou listinu (Honour List) IBBY na rok 2014.

Hra s významy a žánry

Jak už jsme výše podotkli, texty v knihách Daisy Mrázkové, Radka Malého a Petra Borkovce byly sice opakovaně oceňovány za literární tvorbu pro děti a mládež, svým ustrojením (tematikou, jazykem, stylově kompozičními rysy, veršovou výstavbou i grafickým pojetím) mohou však oslovovat mnohem širší okruh čtenářů. Lze to říci také o další básnické sbírce oceněné Zlatou stuhou – o knize **Ivana Wernische**: *Plop! Vyvrtil Žlahvout pšunt i chlpal liqueure* (Meander, 2015). Morgensternovsky hravými nesmyslnými výrazy (zvýrazněnými již titulem a podtitulem) usiluje Wernischova kniha o vlastní zákonitosti básnického jazyka, který se vymyká běžným pravidlům řeči. A přece: ani tato krajní poloha experimentu v jazykovém vyjadřování, podporovaném nepravidelnou veršovou (mnohdy spíše prozaizovanou) stavbou, nenechává text bez účinku. Eufoničností, zvýrazňováním hudebnosti řeči, ale také vynalézavým grafickým ztvárněním textu, podpořeným jemnými, pečlivě odstíněnými výtvarnými liniemi, vybízí čtenáře k objevování nečekaných výjevů, k domýšlení naznačených významů a k vyhledávání jejich souvislostí s jinými texty. Z rafinovaných kombinací grafických a zvukových složek textu (a některých slov běžných i v češtině – nejčastěji předložek, spojek a zájmen) pak vznikají útvary, které mohou asociovat známé literární druhy a žánry: některé texty připomenou mýtické a baladické tóny epické tvorby (Těžké dějinstvo), jiné básně dokážou evokovat motivy typické pro lyriku přírodní či meditativní (Smnilka, Foklíky s čmausem, Jásujou utmění slápaců v slájích?).⁸ I tento významový okruh se však jeví jako neurčitý a rozvolněný. Jakékoli úsilí o přesnější žánrové určení Wernischovy knihy může být totiž hned vzápětí znejistěno. Zvukovou výstavbou, výtvarným pojetím, slovtvorbou i veršovým uspořádáním mohou texty oslovit a pobavit široký okruh čtenářů; interpretaci lexikálních významů však zásadně znesnadňují a často se jí snad ani nedožadují.

Znejistňování hranic mezi poezií a prózou, hry s významy, které mohou vzniknout z překvapivého prolínání jazyka poezie a výtvarného projevu, lze očekávat snad v každé nové knize **Petra Nikla**. Pojetí knihy jako syntézy slova a obrazu, signalizované už titulem a barevně působivou, geometrizovanou kompozicí, prozrazuje i sbírka typografických básní *Slovohledě* (Meander, 2016), v roce 2017 oceněná Zlatou stuhou. Výtvarné organizace grafémů na ploše stránky, tvarované na způsob kaligramu či ideogramu do vizuálního celku, vybízí čtenáře k zahlédnutí nečekaných vztahů, které mohou vzniknout mezi prostředky různých znakových systémů. V obrazech vyvolaných deformacemi a pozměňováním grafických znaků (jejich otáčením, sdužováním, vrstvením, rozčleňováním a rozmanitými barevnými kombinacemi) nechybějí hlavolamy, rébusy, jazykolamy, přesmyčky ani parafráze známých říkadel (Přesmyčka, Hodiny, Klavír).⁹ Zábavným poučením (o názvech měst,

⁸ Poukázala na to i DAVIDOVÁ, E. Ivan Wernisch: *Plop! Vyvrtil Žlahvout pšunt i chlpal liqueure*: zdařilé verše a prózy. *Tvořivá dramatika*, 27, 2016, s. 42–43.

⁹ Srov. LIŠKA, P. *Slovobrazy v Slovhledě, někde kazí, jinde svede* [cit. 2018-01-02]. Dostupné z: <http://media.fsv.cuni.cz/2017/08/02/slovobrazy-slovohlede-nekde-kazi-jinde-svede>.

o náležitě artikulaci, o slovních druzích a číslicích) mohou jistě oslovit i mladší čtenáře (Citoslovce, Dějotvorné názvy, Hnízda, Klavír, Počítání) a vlastně tak potvrzují to, co je obsaženo v poznámkách a komentářích, jimiž je kniha opatřena. Niklova sbírka je v nich totiž označena jako dílo vhodné pro „všechny lidi od sedmi let“, tedy pro všechny čtenáře, kteří se nechají tímto vizuálně působivým světem přesvědčit a získat.

K mladším čtenářům a současně i k dospělým promlouvají také vizuální básně obsažené v poslední Niklově knize – ve sbírce *Jino taje opic* (Meander, 2017).¹⁰ Stránky této knihy nehyjí barvami jako texty ve sbírce *Slovohledě*, nejsou však méně působivé: jemnými, detailními tužkovými kresbami je ztvárněno patnáct opičích druhů, z jejichž mnohotvárných postojů a pozic vznikají obrazně, někdy až tajuplné podoby písmen. Takto vzniklé útvary inspiřují nejen k pozornému vnímání (nebo luštění) možných jinotajů, ale také k naslouchání zvukomalebným kombinacím slov i celých veršů, které lze z těchto tvarů sestavit. Prostě znění rodových a druhových jmen (jako mandril rýholící, kotul veroveritý nebo kosman trpasličí), jejich básnická interpretace (úsporné verše, jimiž jsou opatřeny úvodní charakteristiky opičích druhů), tužkové kresby a z nich sestavené básně utvářejí pozoruhodné, někdy groteskní, jindy reflexivní slovesně-vizuální celky („outloň nosí v jasné noci na srsti jed Jávu v srdci“; „Nártoun slunce vidí jen v lesku luny třpytivém“; „Chápan chápe kam se sápe nechápe-li tvrdě chrápe“).

Překvapivé souvislosti mezi rozmanitými druhy umění, žánry a styly navozují i některé texty v předchozích sbírkách *Jelěňoviti* (Meander, 2008) a *Záhádky* (Meander, 2007): do intimně laděných obrazů (někdy potemnělých, až přízračných nočních scenérií) nejednou vstupují prvky nonsensové hravosti, jazykové, situační komiky a drobných groteskních příběhů. Tyto verše mnohdy dokážou upoutat pozornost čtenářů už neobvyklým využitím grafického kódu (multiplikací písmen, grafickým variováním, rozdělováním a spojováním slov), hrou se zvukovou složkou jazyka a hláskovými nebo slabikovými obměnami („Z maliní civí / jeleni líní“; „Oči lesklé, tiše funí pa pa pa pa pa pa pa pakuň, pa pa pa pa pa pa pa pakuň, zrcadlí ho v noci tůň“).¹¹ Takto vzniklé básně, mnohdy spíš prozaizované verše a typogramy („Někdo ho snědl“; „Seděl mezi ušima v dolíku Sloňasovy hlavy“ a mnohé jiné texty), využívají metody stříhu, koláže a montáže různorodých motivů, rozrušují ustálená významová spojení, pracují s tvaroslovnými a syntaktickými zvláštnostmi češtiny a nevyhýbají se ani překvapivým kombinacím prostředků různé stylové charakteristiky (poetismů, termínů, dialektismů a básnických neologismů).

Podobně jako jiné básnické tituly, o nichž jsme se zde alespoň stručně zmínili, mohou i Niklovy knihy ukázat, jak široké je žánrové rozpětí současné poezie

¹⁰ Kniha nebyla dosud nominována na literární cenu, ocitla se však ve výběru Nejlepších knih dětem (2016/2017) a její literární a výtvarné hodnoty byly oceněny i v několika kritických státech. KOPÁČ, R. *Petr Nikl: Jinotaje opic*. UNI, 2017, 6. Dostupné z: <https://www.magazinuni.cz/literatura/petr-nikl-jinotaje-opic> [cit. 2018-01-02]. STŘEDOVÁ, K. Nikl, Petr. *Jino taje opic*. *iLiteratura.cz*, 2017 [cit. 2018-01-02]. Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/38373/nikl-petr-jino-taje-opic>.

¹¹ Srov. VUČKA, T. Podivuhodné tóny Petra Nikla. *Host*, 2009, s. 50–51.

předkládané¹² dětským čtenářům. Příležitosti k objevování mnohoznačnosti, rozmanitosti a překvapivosti této poezie mohou jistě využít i učitelé v hodinách literární výchovy. Vybízejí je k tomu všechny tituly, na něž jsme v článku upozornili: nejen sbírky básní věnovaných dětem, ale i knihy, které chtějí oslovit čtenáře bez ohledu na jejich věk a zkušenosti.

Variantností k chaosu?

Milan HRDLIČKA, FPE ZČU v Plzni

mhrdlick@kej.zcu.cz

Klíčová slova: variantnost, formální morfologie, unifikace, čeština spisovná, čeština kolokviální, styl

Keywords: variation, formal morphology, unification, literary Czech, colloquial Czech, style

Aiming to Chaos through Variation?

Czech is typical with its rich variation within the morphological level where there are many coexisting variants with identical or similar function. Variation serves as the basis for functional and stylistic differences in the language. However, keeping track of all possible morphological variation is not easy even for native speakers. Our survey proved insufficient knowledge of morphological variation in literary Czech. Morphological variation enables stylistic variation in writing and speaking but the users should not mix variants of different systemic values or variants of different register. At the same time, the lack of knowledge of morphological variation undermines the speaker's confidence during language production.

Čeština, jeden z nejflektivnějších jazyků (Erhart, 1984, Čermák, 2004), se vyznačuje mimořádně rozvinutou variantností, nezvykle rozsáhlou a bohatou i mezi slovanskými jazyky. Tato skutečnost výraznou měrou přispívá k jejímu obtížnému zvládnutí, a to nikoliv pouze z pohledu jinojazyčných mluvčích. Potíže zásadního rázu mívá i nemalá část mluvčích rodilých. Při komunikování v češtině volí účastníci komunikace mezi množstvím dvojtvarů, dokonce mezi variantami ještě početnějšími, situovanými na ose spisovnost – nespisovnost, resp. kolokviálnost (*Mluvil s nimi? – Mluvili s nima? – Mluvil s něma?*) i v rámci prestižní variety českého národního jazyka (*Díval se naň – Díval se na něho – Díval se na něj*)¹.

V souvislosti s variantností nelze opomenout ani významnou vývojovou dimenzi² tvarosloví současné češtiny, které připomíná pozvolna, nerovnoměrně a dílčím

¹² V článku jsme chtěli také ukázat, že do okruhu současné literatury pro děti lze zařadit nejen knihy, které byly takto označeny autorem nebo nakladatelem, ale někdy i tituly bez bližší určeného recipienta. Knihy, které nejsou tímto sdělením opatřeny, a přesto jsou vnímány (a oceňovány) jako díla vhodná pro děti, mohou anticipovat dětské čtenáře specifickými textovými strukturami (jazykovými, kompozičními a tematickými rysy), výtvarným a grafickým provedením, celkovým formátem knihy atd. Srov. LUKAVSKÁ, J. S. Dětský implicitní čtenář jako klíč k literatuře pro děti? *Česká literatura*, 64, 2017, s. 90–106.

¹ Upozorňujeme i na nářeční *Díval sa naňho*.

² V souvislosti s genezí přirozeného jazyka nastoluje zajímavou otázku Skalička (1960): v čem spočívá evoluční pokrok v jazyce – v jeho směřování k jednoduchosti, pravidelnosti, či naopak v tendenci ke složitosti, obtížnosti, stylové rozrůzněnosti a variantnosti?

způsobem se měnící jazykové (tedy systémové) kontinuum. To se může jevit jako relativně stabilní (viz Mathesiův termín *pružná stabilita jazyka*), není ovšem strnulé, definitivní, navždy dané. V tvarosloví totiž s různou intenzitou dlouhodobě působí protichůdné tendence (srov. dále), jejichž tlak vyúsťuje v pestrout mozaiku morfologických forem. Není proto divu, že představa mluvčího o kompaktnosti a stabilizované povaze spisovné češtiny či o její roli v oficiální komunikaci může být dosti výrazně narušena.

V příspěvku se zastavíme u podstaty variantnosti a u příčin jejího vzniku, připomeneme její druhy a naznačíme důsledky souvřsytu ekvivalentních morfologických různotvarů z perspektivy vyučovací praxe, a to nikoliv pouze češtiny jako jazyka nemateřského.

Variantnost je možné charakterizovat jako paralelní koexistenci jazykových prostředků projevujících se na všech jazykových rovinách a plánech (tedy i na rovině mluvnické v plánu tvaroslovném) a majících tutěž nebo podobnou funkci a význam. Na variantnosti se zakládá funkční a stylová mnohotvárnost (nejen) prestižního útvaru národního jazyka, v naší jazykové situaci spisovné češtiny, i existence konkurenčních jazykových prostředků. Je třeba podotknout, že prostřednictvím variantnosti probíhá vývoj jazykové normy (Jedlička, 1974 aj.).

Vznik (nejen) tvaroslovné variantnosti je umožňován asymetrickým dualismem jazykového znaku. Karcevskij, člen Pražského lingvistického kroužku, vyjádřil v roce 1929 názor, že mezi jazykovou formou, přesněji řečeno mezi označujícím (signifiant), a mezi jejím obsahem, čili označovaným (signifié), nebývá v jazyce dokonalá korespondence, forma a obsah se nevyskytují v poměru jedna ku jedné, vždy a úplně se nepřekřývají (Černý, 1998, Dolník, 2009). Jednomu označujícímu (jedné jazykové formě) může odpovídat několik označovaných (denotátů, objektů), a naopak: jedno označované může být vyjádřeno několika označujícími. Je to dobře patrné zejména v oblasti slovní zásoby. V prvním případě se hovoří o polysémii (např. lexém *koruna* může znamenat platidlo, horní část stromu, symbol královské moci aj.), ve druhém o synonymii (*hezka – pěkná – pohledná dívka*). Totěž ovšem platí i pro rovinu gramatickou: řekne-li se *Stalo se to před dvě stě padesáti třemi roky (třema rokama) – před dvěma sty padesáti třemi roky – před dvě stě třiapadesáti roky – před dvěma sty třiapadesáti roky* nebo *Dal to matčinu kolegovi – matčině kolegovi³ – matčinému kolegovi*, zachycuje se různými prostředky (s odlišnou frekvencí, stylovým zabarvením) stejná skutečnost.

Variantnost tvaroslovných prostředků je v dnešní češtině spjata s tendencí k unifikaci (k analogickému vyrovnávání tvarů), s tíhnutím k tvarové pravidelnosti a formální uniformitě. Příkladem je expanze původně kolokviální, dnes již hovorové koncovky *-i* u životných maskulin, která nezřídka nahrazuje spisovné koncovky konkurenční (*-é* a *-ové*): *Američani, Švédí, diplomati, bohemisti, hosti, lidi* atd.

³ Nespisovný tvar dativu je ovlivněn lokálem.

Unifikační proces znamená, že se méně frekventované, neproduktivní tvary přispůsobují pravidelným tvarům s vysokou četností výskytu (srov. přechod části feminin od vzoru *kost* ke vzoru *píseň*).

Positivní přínos tvarotvorného zjednodušení je však pouze zdánlivý – vede totiž paradoxně k dočasnému zmožnění forem, neboť mluvčí má k dispozici jak tvar původní (starý), tak nový (progresivní). Ustupující tvar může být mladší, expandující alternativou (často rázu hovorového) postupně vytěšňován až do pozice povahy velmi formální, knižní⁴, resp. archaické. Jedná se o záležitost stylovou: v oficiálních textech jsou náležitě tvary typu *děkuji*, v neoficiálních *děkuju*. Výskyt některých forem (*píši*, *píší*) ovšem výrazně klesá. Podstatnou roli sehrávají rovněž důvody historické, mezi něž patří nedůsledně provedený přechod od systému kmenového v rodový, srov. dvojí koncovky v genitivu singuláru neživotných maskulin (*od pondělka do pátku*, *půlku chleba i rohlíku*), blíže Hrdlička (2014).

Variabilita forem je posilována již naznačenou potřebou funkčního stylového odlišení jazykových (tedy i formálně morfologických) prostředků čili tlakem diferenciálním, na jehož základě se vytvářejí jednotlivé funkční vrstvy jazykového výraziva (odkazujeme na teorii funkčních stylů). Nezanedbatelný vliv mají rovněž relevantní faktory mimojazykové, zejména odborná sféra, institucionální působení školy, role hromadných sdělovacích prostředků apod.

Pro formálně morfologický systém⁵ spisovné češtiny jsou příznačné dva druhy variantních prostředků: jednak méně početné formy rovnocenné (významově, funkčně, stylově obdobné, navzájem zaměnitelné)⁶, např. *u rybníku – u rybníka, za války – během války, po otcovu odjezdu – po otcově odjezdu, šli přes les – šli lesem, neplač – neplakej*, jednak podstatně rozšířenější, dílčím způsobem odlišené prostředky ne plně synonymní. Máme na mysli jejich pozici na ose spisovnost – nespisovnost, četnost výskytu a stylovou charakteristiku: *češu – češi – česám, rozumějí – rozumí⁷, méně – můž, oblékl – obléknul, mou – moji knihu, občané – občani*. V komunikaci se využívá i případných rozdílů sémantických, srov. *Stojíme na tom kamenném mostě* (význam lokální) – *Mluvili o tom starém mostu* (nejedná se o lokalizaci), *Hned po východu slunce vyrazili na cestu – Na východě republiky má pršet i o víkendu* aj.

Odlišností může být celá řada. Nalézáme je na ose psanost – mluvenost (v dativu a lokálu singuláru se v psané češtině uvede v 38 % *hadu* a v 62 % *hadovi*, kdežto

⁴ Jedná se o oblast mimořádně složitou, citlivou, která je předmětem nekončících, mnohdy i emotivně laděných polemik. Jen stěží se proto, bohužel, hledá obecněji přijatelný konsenzus napříč příslušníky různých generací i mezi jednotlivými názorovými proudy. Diametrálně se někdy liší přístup v Čechách od Moravy a ve Slezsku, mezi korpusovými lingvisty a většinou bohemistické obce (názory některých pražských bohemistů na roli úzu při kodifikaci standardu vyvolávají u mnohých vyučujících i u četných odborníků reakce, které lze shrnout jedním slovem: zděšení).

⁵ Totéž platí i pro plán syntaktický, resp. pro rovinu morfosyntaktickou, srov. *Rekl mu, ať to udělá // aby to udělal // že to má udělat; Počkám tady, až přijdeš // dokud nepříjdeš; Po příjezdu // Když přijel, zavolal; Četl zajímavou knihu // Četl knihu, která byla zajímavá* atd.

⁶ Někdy je volná zaměnitelnost pouze zdánlivá: řekne-li se *Zavřeli ho za krádež*, zdůrazňuje se prvek trestu jako následku nežádoucí činnosti, zatímco výpověď *Zavřeli ho pro krádež* poukazuje na důvod zatčení. Konstatování *Seznámili se na prázdninách* poukazuje na způsob, event. místo seznámení (jak?, kde?), kdežto *Seznámili se o prázdninách* vyjadřuje dimenzi časovou (kdy?).

⁷ Srov. další řečové formy: (v)oni rozuměj, rozumí, rozumijó, rozumijou, rozumíá...

v češtině mluvené jen 25 % *hadu* oproti 75 % *hadovi*, Cvrček a kol., 2010, s. 152). Setkáváme se s nimi při vyjádření nestejně míry důrazu a zdvořilosti – *Napiš to!* (rozkaz s nižší mírou expresivity), *Koukej to napsat!* (příkrý rozkaz) – či archaizujícího rázu promluvy (*Neřekl ani slova*), při odlišné míře expresivity, resp. při intenzifikaci (*Uhodil tuhý mráz – Uhodily tuhé mrazy*), při jiné intenzitě děje (*Jezdila tam auta – Jezdilo tam auto za autem*), při různé kvantitě (*Babička upekla buchty – Babička napekla buchty – Babička napekla buchty*). Jindy se liší individualizace (*otcův dům*) od generalizace (*dům otce*), vlastnost stálá (*Byl od dětství zvědavý*) a dočasná⁸ (*Byl zvědav, jak to dopadne*) atd.

Je zřejmé, že náležitá orientace je v tvaroslovných variantách nesnadná, a to i pro oborového bohemistu. Jejich zvládnutí je však nepoměrně obtížnější pro cizince, tím více s neslovanskou⁹, či dokonce neindoevropskou mateřštinou¹⁰. O variantnosti českého tvarosloví, o jeho pestrosti, rozkolísanosti, o problematice jeho spisovné kodifikace bylo napsáno mnohé. Vyznavači neintervenčních přístupů k jazyku uznávající pouze roli běžně mluveného úzu se vyslovují pro omezení regulačních zásahů na minimum (Cvrček 2008 aj.). Většina bohemistické obce však pokládá programovou rezignaci na kvalifikovaně provedenou, citlivou jazykovou péči za problematickou, ba škodlivou (v četných nesouhlasně laděných příspěvcích se poukazuje na její nežádoucí následky: míšení kódů, hybridní vyjadřování). Na úskalí neintervencionismu, z pohledu vyučovací praxe iluzorního, bylo poukazováno i stránkách Českého jazyka a literatury (Daneš, 1993, Čechová, 2012 aj.).

Neslučitelné názory stoupců i odpůrců liberalismu jsou zájemci o danou problematiku známy, nebudeme je proto připomínat. Místo komentáře naznačíme vybrané výsledky menších dotazníkových šetření uskutečněných mezi českými oborovými bohemisty na dvou vysokoškolských pracovištích. Poznatky získané průzkumnými sondami¹¹ (byť jejich výpovědní hodnotu nepřečunujeme) potvrzují diskusní trendy i problémy pojmoslovné, zejména směšování termínu *hovorový* (tedy spisovný) s *kolokviálním, obecně českým* (čili nespisovným). Domníváme se, že tyto znepokojující tendence zatím nepramení z doktríny programového jazykového anarchismu (ten by podobné výsledky jistě spíše ocenil), nýbrž z nekvalitní, nedůsledné a povrchní aplikace teorie jazykové kultury na straně jedné a z laxního přístupu vysokoškoláků na straně druhé.

O nedostatečném povědomí o formální morfologii a stratifikaci českého jazyka, které by mělo být pro posluchače bohemistiky samozřejmostí, svědčí anketa, v níž měli respondenti – čerství absolventi gymnázií (18), češtináři s titulem bakalář (22) – zařadit k útvarům naší mateřštiny spojení *mezi náma dvěma, mezi náma dvěma, mezi*

⁸ V řečové praxi však nebývá odlišení důsledné, srov. *Byl zvědavý (zvědavej), jak to dopadne* apod.

⁹ Jistý nadaný švédský stážiista v Ústavu bohemistických studií FF UK kvůli soustavnému upozorňování na četné varianty v morfologickém semináři říkával: *Neříkejte, prosím, už zase nebo...*

¹⁰ K obdobným případům (a obtížně odstranitelným interferencím) dochází, učí-li se (především) Neslované, potažmo Neevropané dva slovanské jazyky současně, kupř. češtinu a slovenštinu.

¹¹ Byly publikovány v polské *Bohemistyce* (Jak se počítá od jedné do tří?, 2011, s. 54–55, Jedu na Antarktidu, 2013, s. 297–298, Je za pět minut tři čtvrtě na jedenáct, 2014, s. 87–89, Mezi náma dvěma, 2015, s. 280–282), u nás souborně Hrdlička (2015).

náma dvouma, mezi námi dvěma a mezi nama dvoma. Podnětem k průzkumu bylo úvodní syntagma použité v 60. letech 20. století J. Suchým v jednom z textů jako zdroj jazykové komiky (dnes by byl dobový efekt komičnu dosti vzdálen). Z prostoro-
vých důvodů uvedeme pouze malou část výsledků.

Názory nedávných maturantů nejsou příliš povzbudivé: *mezi náma dvěma* bylo 8× interpretováno jako „nespisovná čeština“, někdy s dodatkem, že jde o nespisovnou koncovku osobního zájmena. Nespisovnost se vyzumívá i z dalších 4 odpovědí („neshoda koncovek, pro ucho nepřijatelné“, „nespisovný pokus o spisovnou češtinu“), pouze minimum posluchačů prvního ročníku okomentovalo hyperkorektní koncovku základní číslovky („český jazyk neobsahuje tato slova“). Podle 2 respondentů jde o obecnou češtinu, 1× je nazíráno jako „chybné“, 3 dotázaní nevyplnili nic, nebo svůj nerozhodný postoj verbalizovali („nevím“). Náležitý tvar (*mezi námi dvěma*) byl jako spisovný označen 16×; frustrující je názor „opět nevhodné, nedávající mi smysl“, 1 dotázaný ho vnímá jako češtinu obecnou.

Výsledky studentů navazujícího magisterského studia byly uspokojivější, nikoliv ale u spojení *mezi náma dvěma*, které vyvolalo rozmanité reakce: 10× je chválihodně poukázáno na hyperkorektní neduálovou koncovku číslovky, 2× je uvedeno „chybné“, „nesmysl“, po 1 jsou zastoupeny názory „nespisovné“, „snaha o korektní tvar“, „pseudočeština“, „obecná čeština“, „dialekt“, jeden dotazník zůstal bez odpovědi... *Mezi námi dvěma* je 19× hodnoceno náležitě, 2× je uvedeno, že jde o „korektní tvar“, 1× „asi bych to považovala za nespisovné“.

Vedle (mnohdy nenaplněvaných) nároků kladených na náležitě zvládnutí formální i významové dimenze variantnosti, na spolehlivé rozlišování stylové platnosti tvarů či na koncepční zařazování výraziva k útvarům českého národního jazyka zmiňujeme další „rizikový“ aspekt konkurenčních vyjadřovacích možností (jež jsou z komunikační perspektivy nesporně předností), totiž možnou formulační a rozhodovací nejistotu mluvčího. Zahraniční uživatelé češtiny bývají udiveni, kolik možností je k dispozici pro vyjádření i zdánlivě banálních a jednoznačných skutečností, kterými jsou kupř. počítání nebo sdělování přesného času (viz dále). Nabízí se otázka: které formy tedy jinojazyčným mluvčím prezentovat primárně k aktivnímu osvojení?

Vysokoškolští bohemisté byli vyzváni, aby písemnou formou napočítali od jedné do tří. 29 dotázaných (cca 46 %) uvedlo smíšenou metodu *jedna* (F) – *dva* (M) – *tři*; kongruentní způsob, tedy *jedna* (F) – *dvě* (F) – *tři*, zvolilo 21 respondentů (33 %), resp. *jeden* (M) – *dva* (M) – *tři* 7 studentů, čili 11 %. Konečně 6 účastníků ankety (10 %) uvedlo specifickou verzi *raz – dva – tři*. Je zajímavé, že téměř 80 % posluchačů užilo tvaru *feminina* (*jedna*), což potvrzuje jeho dominanci v komunikaci (*nula celá tři, dvě celé osm* nikoliv *nula celý*...). V jiném výzkumu narážíme na pestré spektrum tvarů při stanovování času. Zdánlivě neproblémový údaj 10.05 byl formulován 14× jako *Je pět minut po desáté* (*po desátý*), 12× *Je deset a pět minut*, 7× *Je deset nula pět a* 1× *Je za deset minut čtvrt na jedenáct* (Hrdlička 2015).

Výmluvné svědectví o rozkolísanosti řečové distribuce primárních prepozic přinesla anketa, v níž měli posluchači doplnit předložky do výpovědi *Jedu ... Antarktida*,

Jedu ... poušť. 17× bylo uvedeno *Jedu na Antarktidu a na poušť*, 10× *Jedu do Antarktidy a do pouště*. Je zřejmé, že je užití předložky *na+Ak* frekventovanější, avšak výskyt předložky *do+G* je nezanedbatelný. Častější uplatnění prepozice *na* ve spojení se světadílem může být vysvětleno skutečností, že je daný kontinent pojímán mluvčími spíše jako ostrov, tedy geograficky, nikoliv politicky, nebo jejím expanzivním charakterem (viz Čechová, 2017 aj.). Za zajímavý pokládáme fakt, že se kombinace zmíněných předložek u jednotlivých mluvčích lišila: 9× byla v obou případech užitá prepozice *na*, pouze 1× *do*, ovšem 8× se objevilo *na – do* (*na Antarktidu – do pouště*), 9× pořadí obrácené (*do Antarktidy – na poušť*). Nesvědčí to o jisté bezradnosti? V podobném duchu by bylo možné ještě pokračovat, s odkazem na jednoznačný dokladový materiál to však nepokládáme za nutné.

Variantnost umožňuje bohaté, stylově a funkčně diferencované vyjadřování (což vítáme a oceňujeme), nabízí množství tvarů a významů, s nimiž by měl poučený uživatel jazyka (zejména vysokoškolsky vzdělaný rodilý mluvčí) vědomě a kvalifikovaně nakládat a účelně jich využívat. V opačném případě by totiž pestrá nabídka výraziva mohla mít za následek nejasnosti, dezorientaci mluvčího, chaotické a stylově nesourodé míšení tvarů. Rodilý mluvčí češtiny, kterému záleží – z důvodů profesních či jiných – na kultivovaném vyjadřování respektujícím stylové faktory, by měl aktuální trendy v dané oblasti soustavněji sledovat. Důležitou roli sehrává pochopitelně škola, a to nikoliv pouze úroveň bohemistické výuky a kvalita pedagogické komunikace v hodinách českého jazyka. Náležitá orientace češtinářů v problematice by měla být samozřejmostí. Pro mluvčí nerodilé doporučujeme, s ohledem na úroveň jejich komunikační kompetence v češtině, prezentovat k aktivnímu užívání primárně tvary spisovně neutrální a hovorové a řečové případy reprezentativní, standardní (akceptované celonárodně, nikoliv pouze regionálně), s vysokou četností výskytu.

Literatura

- CVRČEK, V. *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*. Praha: NLN, 2008.
- CVRČEK, V. a kol. *Mluvnice současné češtiny I*. Praha: Karolinum, 2010.
- ČECHOVÁ, M. Variantní kodifikace, nebo kodifikace variet? *ČJL*, 63, 2012, s. 19–25.
- ČECHOVÁ, M. *Život s češtinou. Nomen omen, Češka – češtinářka – Čechová*. Praha: Academia, 2017.
- ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum, 2004.
- ČERNÝ, J. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubiko, 1998.
- DANEŠ, F. Čeština bez příkras a v plné kráse. *ČJL*, 43, 1993, s. 180–183.
- DOLNÍK, J. *Všeobecná jazykověda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava: Veda, 2009.
- ERHART, A. *Základy jazykovědy*. Praha: SPN, 1984.
- HRDLIČKA, M. K prezentaci české deklinace jinojazyčným mluvčím. *SALI*, 5, 2014, s. 98–115.
- HRDLIČKA, M. *Vo vobecný češtině a jiné příběhy*. Praha: Karolinum, 2015.
- HRDLIČKA, M. Variantnost tvarosloví jmen a výuka češtiny pro cizince. *Journal of Slavic Languages*, 22, 2017, s. 189–200.

JEDLIČKA, A. *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: UK, 1974.

SKALIČKA, V. *Vývoj jazyka*. Praha: SPN, 1960.

Média – řečový vzor, nebo nákaza?

Michal Schuster, Pedagogická fakulta UJEP

michalschuster@email.cz

Klíčová slova: televize, zpravodajství, mluvený projev, řečový vzor, kodex, rozbor zpravodajských komunikátů ve výuce

Keywords: television, news coverage, speech, speech models, code, media speech analysis in education

Media – a speech model or a disease?

The topic of the paper is media as a speech model with a focus on editorial speech rules of the news broadcasting of the public Česká televize and commercial TV Nova and FTV Prima comparison, in another words insight of media speech creation. Getting acquainted with the topic might prove useful for Czech language teachers in the formal speech teaching.

Úvod

Tématem příspěvku jsou média jako řečový vzor se zaměřením na srovnání redakčních pravidel mluveného projevu ve zpravodajství veřejnoprávní České televize (ČT) a komerční TV Nova a FTV Prima, tedy pohled na vytváření mediálního mluveného projevu. Seznámení s touto problematikou by mohlo být inspirující pro učitele českého jazyka ve výuce spisovného mluveného projevu. Kompetencemi, věkovým průměrem či profesní úrovní mediálních pracovníků nebo případnými průběžnými kursy mluveného projevu se zabývat nebudeme.

Současná intenzita a soustavnost působení zpravodajství a publicistiky, ať už v televizi, v rozhlasu nebo v tisku, sehrávají významnou roli v našem jazykovém povědomí. Lze říci, že mediální komunikáty bezprostředně působí na vytváření jazykové kultury národa. Přitom však ani mnozí novináři si tuto svou velkou odpovědnost neuvědomují.

To, že jsou média řečovým vzorem pro posluchače i diváky, konstatuje řada významných lingvistů. M. Čechová v knize *Život s češtinou* (2017, s. 26) uvádí, že řeč je v současnosti více než vzděláním živelně ovlivňována převažujícím způsobem řeči mediální, především mluvené. Obdobný názor vyjádřila Z. Palková (2008), která v analýzách mluvených projevů v Českém rozhlasu konstatuje, že posluchači projev rozhlasových mluvčích přijímají jako vzor kultivovaného projevu. Řeč moderátorů vypovídá o stavu jazyka a jeho kultuře.

Další pohled na tuto problematiku nabízí J. Chloupek (1978), média považuje za „pole jazykového vývoje“. Konzumenti médií očekávají jak věcnou správnost

sdělení, tak i kultivovanost jazykového projevu. To potvrzují J. Hoffmannová se S. Čmejrkovou v knize *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* (2011). Píší, že uživatelé češtiny pozorněji vnímají jazyk, kterým se mluví v médiích, než jazyk svůj či svých dialogických protějšků. Pokud jsou k vývoji dnešní mluvené češtiny kritičtí, považují právě média za zdroj nežádoucích tendencí a za nositele změn, které hodnotí jako úpadek současného jazyka (Hoffmannová – Čmejrková, 2011, s. 10).

Podle výše uvedených odborníků představuje spisovný jazyk pro rozhlasové posluchače a televizní diváky hodnotu, kterou je třeba sřežít. Proto posluchači chtějí slyšet jazyk tvarově spisovný a stylově vybroušený. Provozkují je například opakovaná vycpávková slova, silně vnímají fonetickou stránku mluvených projevů, všimají si hlavně nedbalé výslovnosti. Nelíbí prožívají i nevhodnou intonaci, kladení důrazů nebo vyplňování pauz hezitačními zvuky [ə:]. M. Čechová (2017) upozorňuje na další řečové jevy, které jsou často užívány v médiích: „nenoremní syntagmatické konstrukce a záměny slov příbuzných, ale nesynonymních, a slov nepříbuzných, avšak zvukově podobných, paronym“ (Čechová, 2017, s. 26).

Kdo je tzv. řečovým vzorem?

Jako tzv. řečový vzor se obvykle podle Z. Palkové chápe „(...) řeč rodičů, učitelů ve škole, reprezentantů veřejných sdělovacích prostředků, osobností kultury i politiky, lidí, které ve sféře dorozumívání přijímáme jako autoritu. Řečový vzor může být dobrý, nebo špatný a jeho působení si obvykle ani neuvědomujeme.“ (Palková, 2008, s. 20).

Dokládá to výsledek dotazníkové ankety, které se před sedmi lety zúčastnilo 1 511 respondentů z řad laické veřejnosti. Výsledky průzkumu zveřejnila I. Adámková z Filozofické fakulty Ostravské univerzity pod názvem *Řečové vzory pohledem české veřejnosti*.¹ Téměř dvě třetiny označily rozhlas a televizi za prostředí, ve kterém se skutečně setkáváme s mluvenou spisovnou češtinou, a to zejména ve zpravodajství. Na dalších místech se umístily úřady a školy. Zajímavé jsou také odpovědi na otázku, které profese jsou v současné době považovány za vzor mluveného spisovného vyjadřování: v první pětici se objevili učitelé na základních a středních školách (zajímavé je, že učitelé v mateřských školách v anketním žebříčku chybějí), politici, vysokoškolští učitelé, tiskoví mluvčí a moderátoři v médiích.

Jestliže jsou profesionální mluvčí v médiích, zejména v redakcích zpravodajství, považováni za vzor spisovné mluvy, zajímali jsme se o to, zda pro ně existují pravidla pro práci s jazykem a do jaké míry jsou pro redakční pracovníky závazná. Změřili jsme se na redakce zpravodajství tří nejsledovanějších českých televizí: České televize, TV Nova a FTV Prima.

¹ Elektronický text ADÁMKOVÁ, I. *Řečové vzory pohledem české veřejnosti* [cit. 2017-10-30]. Dostupné z: <http://konference.osu.cz/cestina/dok/2010/adamkova-ilona.pdf>.

Redakce zpravodajství v České televizi

Komunikační, jazykové a etické normy jsou ve veřejnoprávních médiích obecně stanoveny v závazných kodexech: Kodex České televize² a Kodex Českého rozhlasu³, které jsou přístupné na jejich webových stránkách. Kodex ČT z roku 2003 stanovuje pravidla jazykového projevu v článku 9. Ve zpravodajských a publicistických pořadech jsou moderátoři, reportéři a redaktoři povinni užívat spisovný jazyk, výjimkou jsou doslovné citace výroků druhé osoby. Mluvíci by se měl „vyhýbat frázím, klišé nebo jiným formám zplošťování obsahu“ a snažit se, aby nedocházelo k „stereotypnímu opakování výrazů“. V kodexu ČT se dále uvádí, že při sdělování informace nelze upřednostňovat „dobové populární výrazy či obraty na úkor přesnosti a věcnosti obsahu informace“. V rozporu s tím jsme ve zpravodajské řeči televizních redaktorů zaznamenali nevhodně zvolená slova typu *šoféři* místo *řidiči*, *kantoři* místo *učitelé*, *doktoři* místo *lékaři*, přičemž si mluvčí ani neuvědomují, že používají příznaková slova nepřipustná ve zpravodajských komunikátech. Z toho vyplývá, že přestože je dodržování kodexu závazné, nelze automaticky předpokládat, že se tak děje beze zbytku.

Důležitou roli při vytváření a dodržování komunikačních norem mají autority. To jsou v mediálních organizacích vedoucí pracovníci, editoři, zkušenější kolegové, interní nebo externí jazykoví poradci. Z poznání autora, který pracoval ve zpravodajství ČT, vyplývá, že při řešení konkrétního komunikačního problému se mediální pracovník zpravidla na normotvorné autority obrací, zejména na jazykové poradce se vzděláním v bohemistice.

ČT se v Kodexu mimo jiné zavazuje k tomu, že si nechá dvakrát za rok zpracovat analýzu úrovně vysílání od nezávislého jazykového pracoviště. Tím je od počátku, tj. od prvního pololetí roku 2006, Ústav pro jazyk český AV ČR. Analýzy a hodnocení jazykové úrovně vybraných pořadů jsou zveřejňovány na webových stránkách ČT.

Zpravodajové ČT mají k dispozici i redakční seznam nevhodných slov⁴, tedy slov, která nemají ve svých projevech používat. U některých z nich je zároveň uvedena vhodná alternativa. Na ukázkou jsme vybrali několik položek ze seznamu, v němž se požadují: *peníze* místo *finance*, *silnice* místo *komunikace*, *člověk* místo *osoba*, *auto* místo *vozidlo*. Avšak instrukce, kterou vypracoval zhruba před deseti lety tehdejší šéfredaktor zpravodajství Michal Petrov, se v redakci v podstatě nevyužívá. Autor článku měl možnost jako dlouholetý pracovník redakce sledovat, že sami reportéři a redaktoři o tomto elektronickém textu nemluvili jako o zásadním dokumentu, ani vedoucí pracovníci mu nepřikládali zvláštní význam.

² *Kodex České televize* [cit. 2017-10-30]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/kodex-ct/preambule-a-vyklad-pojmu/>.

³ *Kodex Českého rozhlasu* [cit. 2017-10-30]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/rada/legislativa/_zprava/kodex-ceskeho-rozhlasu--789056.

⁴ Opatření ředitele zpravodajství České televize ze dne 23. 10. 2003, metodický pokyn pro redakční práci v redakci zpravodajství.

Redakce zpravodajství ČT využívá služby externích jazykových poradců, kteří mají vysokoškolské vzdělání v bohemistice. Pracovník redakce je povinen se na ně obrátit, pokud si není jistý užitím určitého výrazu. Kontrolu před vysláním provádí i vedoucí vydání jednotlivého zpravodajského či publicistického pořadu. Editoři ovšem nemusí mít vzdělání přímo v oboru český jazyk.

Jazykoví poradci spolu s editory se snaží, aby se moderátoři a redaktoři vyjadřovali jednoznačnými neutrálními výrazy, rozpoznali novinářská klišé (*jednání se odehrálo za zavřenými dveřmi*) a aby užívali neotřelé výrazy. Upozorňují je na nevhodná spojení (*zeptat se na otázku* místo *položit otázku*), na dubletní tvary životných maskulin (spisovné *hovorové policisti* místo spisovné neutrální *policisté*, *demokrati* místo *demokraté*, *lidi* místo *lidé*) – pro zpravodajské texty je přípustná spisovná neutrální koncovka -ě, koncovka -i je spisovná hovorová, nebo na obdobně rozlišené fonologické varianty (*také – taky, dřívě – dřív*).

Jazykoví poradci ve zpravodajství ČT dbají také na to, aby moderátoři a redaktoři nahrazovali cizí slova vhodnými českými ekvivalenty. Pokud nelze cizí výraz nahradit českým, moderátor by ho měl vysvětlit – např. „*Vznikl start-up, tedy nová, rychle se rozvíjející společnost.*“ (Pravdová, 2017).

Redakce zpravodajství v TV Nova

Komerční TV Nova se řídí Etickým kodexem redaktorů zpravodajských, politicko-publicistických a ostatních publicistických pořadů⁵, zpracovaném a vydaném Asociací televizních organizací. V uvedeném textu ovšem není ani zmínka o tom, kterou varietu jazyka mají moderátoři a reportéři užít ve svých mluvených projevech, je zaměřen pouze na etiku novinářské práce a na morálku novinářů. Dalším redakčním dokumentem je Kodex ochrany dětí a mladistvých v televizním vysílání pořadů programu Nova.⁶ V něm je pouze zmínka o vulgarismech, které nesmějí zaznít v pořadech pro děti do šesti let. V ostatních programech se takové výrazy mohou objevit i ve vysílání v době od 06:00 do 22:00, musí ovšem zapadat do kontextu a nesmějí urážet. Ve vysílání nesmějí být ani rasistické nadávky, pokud nejsou odůvodněny kontextem pořadu.

Redakce zpravodajství FTV Prima

Stejně dokumenty jako TV Nova využívá i redakce zpravodajství FTV Prima. Vede ní této komerční televize dbá na to, aby se moderátoři, reportéři a redaktoři vyhýbali úzce odborným a cizím výrazům a aby používali spisovné hovorové výrazy. Podobně jako v ČT i ve zpravodajství FTV Prima existuje seznam zakázaných slov, který obsahuje i novinářská klišé. Seznam se průběžně doplňuje a cílem je eliminovat nadužívané výrazy a slovní spojení, například: *řádl jako smyslu zbavený, zůstaly jen*

⁵ Etický kodex redaktorů zpravodajských, politicko-publicistických a ostatních publicistických pořadů, Asociace televizních organizací, 20. 1. 2009.

⁶ Kodex ochrany dětí a mladistvých v televizním vysílání pořadů programu NOVA, 1. 5. 2005.

oči pro pláč, k nehodě došlo. Zejména jde o snahu, aby se v jedné reportáži několikrát neopakovalo stejné slovo nebo sousloví.

Seznam ale neupozorňuje na další jazykové jevy, které ve zpravodajství FTV Prima můžeme zaznamenat. Je to škoda, neboť by to jistě pomohlo zvýšit kultivovanost jazykového projevu mediálních pracovníků. Jde o tzv. módní slova (Daneš, 2009), např. donedávna odborný právní termín ve významu věc, případ: kauza, nyní užívaný i v jiných souvislostech = *kauza drahého másla*, *politická kauza*, *kauza Čapí hnízdo*.

V mluvených projevech moderátorů a reportérů FTV Prima často slyšíme eufemismy, které mohou svou nejednoznačností porušit normu objektivit v oblasti mediálního zpravodajství (Jílek – Bednařiková, 2015). Pro příklad snižování objektivit uvádíme eufemismy, které v říjnu letošního roku zjistili ve vysílání zpravodajství Primy studenti Pedagogické fakulty UJEP oboru Čeština v médiích a ve veřejné sféře: *úprava cen* (zdražení), *sociálně slabší rodiny* (chudí), *poněkud nejasné zadávání veřejných zakázek* (nepřesné zadávání).

Využití ve výuce

Rozvoj schopnosti komunikace spisovným jazykem je podle M. Čechové (2010) hlavním cílem vyučování češtině. Žák by měl být schopen také rozlišit komunikační situace, v nichž má užít spisovného jazyka. „Rozvíjení mluveného projevu a všeobecně komunikační kompetence je nejdůležitějším cílem hodin českého jazyka a slohové výchovy. Upozorníme žáky, že dobře mluvit je důležité v jejich budoucím povolání i všech oblastech života (...),“ konstatují S. Štěpáník a M. Šmejkalová v *Průvodci začínajícího češtináře* (2016, s. 221).

Má-li být komunikační činnost efektivní, předpokládá to mj. uvědomělé užívání funkčních jazykových prostředků. Začleňování názorných ukázek moderátorských a reportérských mluvených projevů do výuky může pomoci při percepci, porozumění mluvenému projevu, jeho interpretaci.

Žáci vyšších ročníků základních škol a studenti středních škol se mohou, pochopitelně v souvislosti se svým věkem, při rozboru zpravodajských komunikátů seznámit s typickými jazykovými prostředky publicistického funkčního stylu, resp. mluvených projevů ve zpravodajství. Učí se posuzovat adekvátnost užívaných prostředků (spisovné neutrální a hovorové výrazy, publicismy, tzv. módní slova), vyhodnocovat změnu smyslu výpovědi při užití různých jazykových prostředků (např. nerozlišování složeného pasiva a adjektiva odvozeného z příčestí trpného: *I dnes napadli vzbouřenci policistu, který byl zraněn/zraněný*). Uvědomí si funkci aktualizacních a automatizovaných výrazových prostředků ve zpravodajském textu, uslyší výslovnost předčítaného předem připraveného projevu i odchylky od normy, soustředí se na modulaci souvislé řeči (slovní přízvuk, větný přízvuk a tempo mluvy moderátorů a reportérů).

Studenti mohou porovnávat mluvené projevy moderátorů zpravodajských pořadů jednotlivých televizních stanic (veřejnoprávní ČT s komerční TV Nova nebo FTV Prima): v ukázkách televizních projevů se zaměří na to, které jazykové, parajazykové a mimojazykové prostředky jednotliví řečníci užívají. Vše zaznamenávají do tabulky, která bude vypracována tak, aby obsahovala hodnotící kritéria mluveného projevu. Uvedme dobré zkušenosti: studenti na Gymnáziu Na Zatlance v Praze 5 posuzují mluvené projevy v pěti kategoriích: projev neverbální (žáci si uvědomují postoj těla, gesta, mimiku mluvčího), paralingvální (tempo řeči, práce s hlasem, pauzy v řeči výslovnost, parazitní výrazy), spisovnost (spisovná výslovnost, tvary slov), kompozice (členění na úvod, hlavní část, závěr, plynulá návaznost dílčích částí projevu) a obsah projevu (schopnost podpořit tvrzení fakty, příklady, logickou úvahou, odkazy na autoritu). Každá z uvedených kategorií má tři kritéria: „ideál“, „ještě bereme“, „nebereme“ (Štěpáník – Vlčková-Mejvaldová, 2018, s. 22–23).

Se zásadou vědomého osvojování učiva souvisí zásada aktivity. Proto doporučujeme, aby učitelé využívali metodu simulace: žáci si samostatně vytvoří moderátorský text na dané téma (například událost z jejich třídy, školy), a tak naplní vlastní tvůrčí potřebu psaní, a poté ho v rámci skupinové práce některý z vybraných žáků (počet žáků je úměrný časovým možnostem výuky) přečte svým spolužákům. Výstupy žáků učitel zaznamená kamerou a provede řízenou zpětnou vazbu, při které zhodnotí žákovské projevy, uvede vhodně či nevhodně zvolené jazykové prostředky, dodržení modulačních zásad a ortoepické výslovnosti včetně artikulace. Do hodnocení se zapojují i žáci. Aktivně se učí, jak se dají užít funkční jazykové prostředky v dané komunikační situaci.

Práce s reálnými mediálními texty nabízí další možnosti uplatnění nejen pro výuku českého jazyka, ale i mediální výchovy, protože v ní může učitel uplatnit „pragmatickou analýzu, která napomáhá odhalit smysl textu a odkrýt záměr autora“ (Štěpáník – Šmejkalová, 2016, s. 165).

Z hlediska rozvoje uvedených kompetencí žáků jsou zajímavé projekty školních televizí. Jednou z úspěšných je například internetová nekomerční Televize T. G. M. Jde o volnočasovou aktivitu žáků Gymnázia a Jazykové školy s právem státní jazykové zkoušky Zlín, jejich absolventů, ale i mladých externistů se zájmem o žurnalistiku.⁷

Shrnutí

Komplexněji zpracovaná pravidla mluveného projevu pro moderátory, reportéry a redaktory s výraznější ambicí eliminovat ve zpravodajské praxi jazykové nedostatky včetně novinářských klišé mají ve zpravodajství ČT, tedy v médiu veřejné služby. Podobu mediálních komunikátů kontrolují po jazykové stránce bohemisticky vzdělaní poradci. V redakcích komerčních televizí podobně komplexněji zpracované

⁷ Televize T. G. M. [cit. 2018-01-03]. Dostupné z: <http://www.televizetgm.cz/o-nas/>.

dokumenty nemají a o finální podobě textů po obsahové i jazykové stránce rozhodují editoři, obvykle nebohemisté. Kultivovanost vyjadřování televizních pracovníků tedy záleží do jisté míry na jejich jazykovém povědomí a jazykovém citu. Proto nelze brát některé mluvené projevy ani v televizním zpravodajství za bezchybné řečové vzory.

Končíme myšlenkou M. Čechov: „Určitý řečový jev užívaný v médiích, nesyntémový a nefunkční, často odmítáme, kritizujeme jeho užívání, ale ozývá-li se či je vidět na každém kroku, všude kolem nás, časem naše pozornost k němu otupí, zvykáme si na něj a postupně i nám ,vleze pod kůži‘, a aniž bychom to učinili záměrně, dříve odmítaný jev pronikne i do našeho projevu. Lze snad říci, že se otupuje jazykový cit, dokonce i profesionálních mluvčích“ (Čechová, 2017, s. 26).

Literatura

ČECHOVÁ, M. *Život s češtinou*. Praha: Karolinum, 2017.

ČMEJRKOVÁ, S.; HOFFMANNOVÁ, J. *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia, 2011.

DANEŠ, F. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, 2009.

JÍLEK, V.; BEDNAŘÍKOVÁ, B. *Jazykové prostředky s potenciálem porušit normu v oblasti mediálního zpravodajství*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2015.

PALKOVÁ, Z. Zvuková podoba veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury. *Čeština doma a ve světě*, 16, 2008, s. 19–23.

PRAVDOVÁ, M. *Čeština už není cool* [cit. 2017-10-30]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/veda-skolny/448932-cestina-uz-neni-cool.html>

ŠTĚPÁNÍK, S.; ŠMEJKALOVÁ, M. *Průvodce začínajícího češtináře*. Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2016.

ŠTĚPÁNÍK, S.; VLČKOVÁ-MEJVALDOVÁ, J. *Cvičebnice výslovnosti češtiny nejen pro školní výuku*. Plzeň: Fraus, 2018 (v tisku).

Tomanovy Pohádky krve a Korpus českého verše

Robert Kolár, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha
Petr Plecháč, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha

kolar@ucl.cas.cz
plechac@ucl.cas.cz

Klíčová slova: Karel Toman, dekadence, česká poezie 19. století, eufonie, korpusová versologie

Keywords: Karel Toman, decadence, Czech poetry of the 19th century, euphony, corpus verse studies

Toman's *Pohádky krve* and the Corpus of Czech Verse

Our paper outlines the possibilities of using online tools of the Corpus of Czech Verse and their application for analysis of versified texts. Using the example of Karel Toman's collection of poems *Pohádky krve* we focus on his work with genres, symbols, and euphony in relation to the context of Czech poetry of the turn of 19th and 20th centuries.

Karel Toman (*1877) patří se Stanislavem Kostkou Neumannem (*1875), Fráňou Šrámkem (*1877), Viktorem Dykem (*1877) a Františkem Gellnerem (*1881) k básníkům debutujícím na přelomu 19. a 20. století. Tomanova prvotina *Pohádky krve* z roku 1898 stojí na počátku nové etapy české lyriky, která bývá označována jako postdekadentní a postsymbolistická a která nachází „protiváhu umělých světů svých předchůdců v ‚zповědi dítěte svého věku‘, v bezprostředně žitých situacích soudobého života“ (Červenka; Trochová, 1997: 199). Cílem následujících řádků je nastínit možnosti on-line nástrojů a jejich využití při práci s básnickým textem, zejména pokud chceme konkrétní sbírku zařadit do širšího kontextu. Zaměříme se na tři okruhy: **žánry, symboly a hudebnost**.

Pohádky krve jsou lyrickou sbírkou, což je pro devadesátá léta (dekadenci) zcela příznačné, veršovaná epika – tak oblíbená ruchovci a lumírovci – zažívá ústup. Žánrové označení obsahuje nejen titul sbírky, ale objevuje se i v několika titulech básní: *Píseň*, *Píseň života*, *Idyla duše* či *Pohádka máje*. *Píseň* má typické znaky svého žánru (rým, strofika, pravidelný rytmus, krátký verš, opakování, paralelismy). Ostatní vyjmenované tituly obsahují rozvíjející přívlastek, nenesou znaky signalizovaného titulem žánru a vyznívají ironicky: *Píseň života* je věnována pohřbu nevěstky, *Idyla duše* je spíše osamělým elegickým povzdechem, *Pohádka máje* popisuje tragédii a černé myšlenky padlé dívky.

Mezi tituly nalezneme i básně *Nálada* a *Improvizace*. Studentům se s naší pomocí může vybavit titul Sovovy sbírky *Květy intimních nálad* (1891) nebo Březinova básně *Nálada* ze sbírky *Svítlání na západě* (1896) či Karáskova *Improvizace* ze sbírky *Zazděná okna* (1894). Z výtvarného umění Slavíčkův obraz *Břízová nálada* (1897). Jde tady o fenomén typický pro literaturu, respektive umění *fin de siècle*?

Odpověď můžeme najít pomocí *Databáze českých meter* (Plecháč; Kolár, 2014), která obsahuje téměř 80 tisíc básní z 19. a počátku 20. století. Snadno v ní dohledáme cca 130 básní, v jejichž názvu se vyskytuje výraz *nálada* (započítány jsou i tvary jako *náladě* apod., případy, kdy je výrazu použito v podtitulu, nebyly vyhledávány).

Před rokem 1890 máme doloženy jen dvě takové básně (obě z roku 1889), 70 % výskytů se nachází v intervalu 1890–1910, zbytek po roce 1910. Obdobně byl výraz *improvizace* (hledán byl i výraz *impromptu*, který je převzat z francouzštiny a znamená rovněž improvizaci) nalezen v cca 80 básních. Před rokem 1890 máme doloženu jen jednu báseň (z roku 1863), 78 % výskytů se nachází v intervalu 1890–1910, zbytek po roce 1910. Z toho je patrné, že básně pojmenované *Nálada* nebo *Improvizace/Impromptu* a obsažené v *Databázi českých meter* jsou spojeny s určitým obdobím, lze je chápat jako dobově populární. Jejich intersubjektivní sdílení a velmi obecné společné rysy (snaha po subjektivním zachycení prchavého okamžiku) je s jistou nadsázkou dovolují označit za jakési pseudožánry.

Přejdeme k **symbolům** a podívejme se na symbolické užití květin. Květomluva má v literatuře velkou tradici, její funkcí v českém národním obrození se zabýval Vladimír Macura (Macura, 1995). O květomluvě konce století se s jistým despektem vyjádřila Eliška Krásnohorská:

Nepřiliš dávno vládly moderní poezii tuberózy, ale opotřebovaly se, a dnes, tuším, propadl by posměchu, kdo by o nich ještě pěl; novější móda chce máky, lilie a violy. Květy makové, jež jsou stereotypní ozdobou secesních krasavic na dopisnicích, plakátech a symbolistních vyobrazeních nevímčeho, znamenají v moderní květomluvě plamennou vášeň [...]. Ale od staromódního zvyku uváděti lilii jako symbol čistoty moderní básník rád se uchyluje; opěvuje své „liliové hříchky“, vybízejí jakousi krásku: „do vlasů lilii si vetkni, rozhal svá ňadra bílá“, a zůstavuje nás v podivu, proč dámičce právě k této ochotnosti lilie by náležela za atribut.

(cit. dle Svozil, 1979, s. 69)

Typickým příkladem květomluvy v *Pohádkách krve* je proslulá erotická *Píseň* (Divoký mák si natrhám...), v níž je využito kontrastu modrých pomněnek a rudého máku. V on-line aplikaci Hex (Plecháč, 2017a), která je založena na stejném materiálu jako *Databáze českých meter*, můžeme vyhledat básně s klíčovým slovem *mák*. Mezi téměř čtyřmi desítkami básní, které jsou odpovědí na zadaný dotaz, Tomanova *Píseň* nechybí, najdeme zde ale i báseň *Mák Elišky Krásnohorské*. Ačkoliv oba texty dělí necelé desetiletí, jejich srovnání ukáže obrovský rozdíl: u Krásnohorské se jedná o bajku s didaktickým posláním, v níž se narkotické a umrtvující účinky máku nemohou svou užitečností rovnat obilným klasům, u Tomana je divoký mák rostoucí na zprahlém poli symbolem života, vášně a tělesnosti. Aplikace Hex může sloužit k vyhledávání textů, které je možné dále analyzovat a srovnávat a které bychom bez její pomoci mnohdy neobjevili (respektive by to zabralo mnoho času), některé věci nám ale samozřejmě ukázat nemůže. Pracuje totiž s databází českých básní, a tak nemůže například najít německou báseň *Entbietung* (sb. *Erlösungen*, 1891) Richarda Dehmela, která obsahuje verš „Schmück dir das Haar mit wildem Mohn“ (Ozdob si vlasy divokým mákem), jež Tomanovi, velikému Dehmelovu obdivovateli (srov. např. báseň Richardu Dehmelovi ze sb. *Melancholická pouť*), jistě neunikl.

Předěme nakonec k **hudebnosti**. V roce 1884 vyšla sbírka Paula Verlaina *Jadis et Naguère* s básní *Art poétique*, jejíž verš „De la musique avant toute chose“ (Především hudbu) se stal heslem mnoha básníků *fin de siècle*. V *Pohádkách krve* se s jeho ozvukem setkáme v básni *Nálada*, která k Verlainovi odkazuje i doslovnými výpůjčkami („hudba monotónní“ – viz Verlainovu báseň *Chanson d'automne*, srov. Červenka, 1966, s. 141):

*Šeřík nám nad hlavou voní
a větvemi slunce jas stmívá
a komárů hudba monotónní
zdlouhavě, houpavě zpívá.*

*Umdlena polibky, touhou,
tak bledá v světlém svém šatě,
v mé nechalas bílou ruku svou dlouhou.*

*Je ticho. Vzpomínkou pouhou
minulost dýše na tě.*

*Má duše vstříc vychází tvoji
na vlnách hudby té monotónní,
jež zdlouhavě, houpavě zvoní.*

(Toman, 1997, s. 180, báseň *Nálada*)

Na čem je založena hudebnost této básně? Jedním z postupů je opakování hlásek. To lze kvantifikovat a „eufoničnost“ básně změřit. V on-line aplikaci *Eufonometr 2.0* (Plecháč, 2017b) lze zjistit celkový eufonický koeficient jednotlivých básní *Pohádek krve*. Rozpětí je od 0,74 do 3,44 (průměr 1,7). Nejvyšší koeficient má *Píseň*, což je dáno opakováním celých slov. Pokud bychom z každého řádku odstranili opakuující se slova, koeficient básně by se snížil a nejvyšší koeficient by měla *Nálada* (jejíž eufonie je především nesena statisticky významným opakováním dvojhlásky *ou*). Uvedený experiment dokládá hudebnost *Nálady*. Ta je zcela jiného druhu než hudebnost básně *Září*, rovněž z *Pohádek krve*, v níž je hudba sice mnohonásobně tematizována (a opět s doslovnou narážkou na Verlainovu *Chanson d'automne*), ale která má z celé sbírky eufonický koeficient nejnižší.

V každé oblasti jsme provedli stejnou operaci: text jsme zasadili do kontextu (a to i v případě posledním, aplikace *Eufonometr* porovnává údaje zadaného textu s údaji z Korpusu českého verše). To tak či onak dělá při výuce každý učitel, díky Korpusu českého verše a jeho aplikacím může toto zasazení provést snadno a rychle, a to do kontextu, který překračuje – trůfáme si říct – každou subjektivní čtenářskou zkušenost.

Článek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro českou literaturu AV ČR (výzkumná instituce 68378068). Při práci na publikaci byly využity zdroje výzkumné infrastruktury České literární bibliografie [<http://clb.ucl.cas.cz>] a zdroje výzkumné infrastruktury Korpus českého verše [<http://versologie.cz>].

Literatura a prameny

ČERVENKA, M. Vývoj Tomanova slohu. In ČERVENKA, M. *Symbole, písně a mýty. Studie o proměnách českého lyrického slohu na přelomu století (Sova, Březina, Neumann, Gellner, Toman)*. Praha: ČS, 1966, s. 138–173.

ČERVENKA, M.; TROCHOVÁ, Z. Komentář. In TOMAN, K. *Básně*. Praha: ČS, 1997, s. 191–247.

MACURA, V. *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H & H, 1995.

PLECHÁČ, P. *Hex 2.0*. Praha: ÚČL AV ČR, 2017a. www.versologie.cz [cit. 2017-11-14]. Dostupné z: http://www.versologie.cz/v2/tool_hex/index.php?lang=cz.

PLECHÁČ, P. *Eufonometr 2.0*. Praha: ÚČL AV ČR, 2017b. www.versologie.cz [cit. 2017-11-14]. Dostupné z: http://www.versologie.cz/v2/tool_eufonometr/#.

PLECHÁČ, P.; KOLÁR, R. *Databáze českých meter*. Praha: ÚČL AV ČR, 2014. www.versologie.cz [cit. 2017-11-14]. Dostupné z: http://www.versologie.cz/v2/tool_dcm/.

SVOZIL, B. *V krajínách poezie. Realismus – impresionismus – dekadence – symbolismus. Básnické vývojové tendence z konce 19. století*. Praha: ČS, 1979.

TOMAN, K. *Básně*. Praha: ČS, 1997.

Z nové umělecké literatury

Nové překlady současné ruské literatury

Jana Sováková, KRF FPE ZČU v Plzni

sovakova@krf.zcu.cz

Klíčová slova: ruská literatura, umělecký překlad, novela, román, text

Keywords: Russian literature, artistic translation, novel, story, text

New translations of contemporary Russian literature

The paper provides basic information about the newest translations of Russian literature to Czech language. The focus of attention is especially on the texts published in the last few years, e.g. the prose of V. Tokarevova, J. Čiživova, S. Alexejičova, V. Pelevin, V. Sorokin and others. Older translations as well as a brief overview of the history of translation in the Czech Republic are mentioned only marginally.

Úvod – Ohlédnutí za starší ruskou literaturou

Překlady umělecké literatury z ruštiny mají u nás dlouholetou tradici. Jejich četnost i kvalita byla v různých obdobích rozličná, což bylo způsobeno většinou ideologicko-politickými faktory a částečně také nedostatečnou znalostí jazyka originálu překladateli. První díla ruské klasiky se objevují již v edici Světová knihovna v rámci Ottova vydavatelství (zal. v roce 1871) koncem 19. století, zpočátku se jednalo o doslovné, „otrocké“ překlady, které vyvolávaly mnohdy až komický efekt, protože

překladatelé byli nedostatečně jazykově vybaveni. Ve 20. a 30. letech 20. století vzrůstá zájem o ruskou klasiku v Evropě a (stejně jako v řadě evropských zemí) jsou publikovány překlady z ruštiny i u nás. V době první republiky jsou časopisecky publikovány ukázky z děl sovětských i exilových spisovatelů, vycházejí mnohosvazková díla předních představitelů ruského písemnictví.

Po roce 1948 se v Československu objevuje záplava překladů sovětských uměleckých textů. I když odbornost překladatelů se postupně zvyšuje, často je přinejmenším sporná umělecká hodnota originálních textů. Teprve v 60. letech, díky přechodné změně politického klimatu, začaly u nás vznikat překlady dlouhou dobu tabuizovaných ruských spisovatelů (např. *Mistr a Markétka* Michaila Bulgakova, slovenské vydání románu Doktor Živago Borise Pasternaka – Tatran, Bratislava, 1969, přel. Zora Jesenská) nebo díla vybočující z oficiální linie socialistického realismu, která odkrývají dlouho zakazovaná témata (např. Solženicynovy povídky *Jeden den Ivana Denisoviče*, *Ve vyšším zájmu*, *Případ na stanici Krečetovka – Svět sovětů*, Praha, 1965, přel. Sergej Machonin)

Po roce 1989 se situace do jisté míry „normalizovala“. Původně nízké počty ruských knih vydávaných v 90. letech (hlavně kvůli nezájmu vydavatelů i čtenářů), se postupně zvyšují. Objevují se návraty k osvědčené klasice, pozornost zasluhuje nový překlad Puškinova románu *Evžen Oněgin* (ve 20. století třetí)¹ nebo druhé vydání prózy Michaila Bulgakova *Mistr a Markétka* (první, již zmíněný překlad byl kvůli cenzuře neúplný, vytvořila ho v roce 1969 Alena Morávková a vydalo nakladatelství Odeon). Obě knihy přeložil Libor Dvořák, který v současné době právem patří k nejuznávanějším překladatelům ruské literatury.

Literární současnost

Ve 21. století se k českému čtenáři vedle próz víceméně sporné umělecké kvality, např. románů **Borise Akunina**, dostávají také ruskou kritikou hojně diskutovaná díla současných ruských postmodernistů, jejichž společným jmenovatelem je kritický pohled na ruskou historii i současnost. Do této kategorie lze zařadit především román **Viktora Pelevina** *Čapajev a Prázdnota*² (Humanitarin Technologies, Praha, 2001), který je, spolu s románem **Venedikta Jerofejeva** *Moskva – Petušky*, považován za kultovní dílo ruského postmodernismu. U nás Pelevinův text vyšel v překladu Ondřeje Mrázka. V narativní struktuře *Čapajev a Prázdnota* se prolínají dvě časoprostorové roviny – jednak příběh pacienta moskevské psychiatrické kliniky Péti Prázdnoty odehrávající se v 90. letech 20. století, jednak ožívá období občanské války, kde se ocitá Péťa s legendárním generálem Čapajevem a jeho věrnou Anuškou (Čapajev a Anuška mají zvláštní konotaci pro ruské publikum, neboť vystupují

¹ *Eugen Oněgin*. Praha: Melantrich, 1937, přel. J. Hora, znovu 1940, 1945, *Evžen Oněgin*. Praha: Svět sovětů, 1966, přel. O. Mašková, znovu Praha: Lidové nakladatelství, 1969, Praha: Odeon, 1987. *Eugen Oněgin*. Praha: Lidové nakladatelství, 1975, přel. J. Hora, *Evžen Oněgin*. Praha: Romeo, 1999, přel. L. Dvořák. Pro doplnění: jako první přeložil Puškinův román V. Č. Bendl v roce 1860, následoval překlad V. A. Junga v roce 1890.

² Viz podrob/pelevin-viktor-capajev-a-prazdnota. Dostupné z: www.literatura.cz/clanek/14545 [cit. 2018-01-25].

v různých anekdotách). Autor si pohrává se čtenářem, stále ho mystifikuje, během celého románu není explicitně řečeno, zda obrazy z ruské válečné historie vyvstávají pouze v halucinacích hlavního hrdiny – patrná je neustálá oscilace mezi realitou a fikcí. Text je budován na základě složitého systému, často alogických asociací, literárních i filozofických aluzí; pomocí mystifikace autor vytváří obraz rozbitého, chaotického, duchovně vyprázdněného fantasmagorického světa.

Do této kategorie patří rovněž dvě prózy konceptualisty **Vladimíra Sorokina** – *Den opričníka* (2009) a *Vánice* (2011), obě vyšly ve vydavatelství Pistorius & Olšanská, Příbram, v překladu Libora Dvořáka.

Děj antiutopie *Den opričníka* se odehrává v nepříliš vzdálené budoucnosti – v roce 2027 ve svaté Rusi, kde je vše podřízeno všemocnému Gosudarovi – „Tátovi“. Rusko je zcela izolováno od ostatního světa, vše potřebné získávají obyvatelé z Číny, ze země je vyvážena ropa a plyn. Gosudar je obklopen skupinou věrných opričníků, kteří (stejně jako tělesná garda Ivana Hrozného) mohou bezrestně okrádat, vraždit celé rodiny a utiskovat kohokoliv. Děj románu je soustředěn do jediného dne, vypravěčem je vrchní opričník Andrej Danilovič Komjaga. Obraz hrůzné reality uměleckého světa románu připomíná svým barbarstvím a krutostí středověk, bohatým a mocným je dovoleno vše – od užívání drog, sexuálních orgií až po vraždy nevinných. Tento svět zcela postrádá duchovní rozměr, ne náhodou jsou před moskevskou univerzitou bičováni příslušníci inteligence a páleny knihy. Sorokinova novela přímo vybízí k ideologické interpretaci, domnívám se však, že takové hodnocení představuje jisté zjednodušení autorova záměru.³

V knize se prolínají tragikomické momenty s tragickým, až hororovými scénami, objevuje se řada literárních a historických aluzí, parodovány jsou některé ruské reálie. Jazyk je stylizován do archaické podoby (místy však působí až komicky), objevují se originální syntaktické konstrukce, neobvyklý slovosled a neologismy. Převedení originálního textu do češtiny nebylo snadné a Libor Dvořák to zvládl vynikajícím způsobem. Ne náhodou byla kniha nominována v kategorii překladu v roce 2010 na cenu Magnesia Litera.

V novele *Vánice* Sorokin bohatě využívá hyperbolu, mnohozdrojovou symboliku, realistické elementy se prolínají s fantastickými obrazy. Do sféry fantazie odkazuje již výchozí situace syžetu, kdy se venkovský lékař Garin v doprovodu věrného, tichého mužíka Kucky vydává na cestu za lidmi do vzdálené osady, jimž hrozí tajemná nákaza. Jeho strastiplné putování nekonečnou zasněženou krajinou na saních tažených padesáti trpasličími koníky je plné nástrah a překážek, které musí překonávat. Tradiční metaforický či symbolický motiv vánice odkazuje k ruské klasice i moderně (setkáváme se s ním např. v Puškinově novele *Vánice* nebo v románu Pilňakova *Holý rok*). Motiv putování odkazuje také ke světové klasice (Cervantes,

³ Viz podrobněji *Ze Sorokinovy vize budoucnosti v romanu Den opričníka jde strach* [cit. 2018-01-28]. Dostupné z: https://kultura.zpravy.idnes.cz/ze-sorokinovy-vize-budoucnosti-vromanu-den-opricnika-jde-strach-pyx-/literatura.aspx?c=A091210_203558.

Kafka), v novele ožívá i pohádkový svět (překážky na cestě – obr, tajemné stavby-čtyřštěny).⁴

Pozornost zasluhuje také poslední Sorokinova próza *Manaraga* (Pistorius & Olšanská, Příbram, 2017) do češtiny mistrně přeložená Liborem Dvořákem. Děj novely je situován do nedaleké budoucnosti – 40. let 21. století (jeho trvání je explicitně vymezeno: 13. březen – 12. duben). Skončila epocha knihtisku (tisknou se pouze papírové peníze), většina knih zmizela na smetišti, jen několik málo procent je shromážděno v muzeích. V této nové éře, již dominuje elektronizace a digitalizace, se objevil nový módní trend – „elity“ z celého světa přestaly číst a konzumují literaturu jako jídlo, které je připravováno na ohni hořících originálních románů (poezie se k těmto účelům nepoužívá). Narativní strategie textu je podobná jako ve zmíněné novele *Den opričníka*. I zde se jedná o vyprávění hlavního hrdiny, třiatřicetiletého šéfkuchaře Gézy Jasnodvorského, člena tajné, nelegální společnosti kuchařů book'n'grillu (originály knih byly totiž kradené). Tato adrenalinová zábava je dostupná pouze mocným a bohatým (i oni se vystavují tretním postihům). Když se na trhu objeví milion „molekulárních kopií“ textu Nabokovovy novely *Ada*, Géza se vydává pátrat po jejich původu. Ukazuje se, že kopie byly vyrobeny v jeskyni pod horou Manaraga na Urale a budou následovat další tituly, např. Cervantese či Rabelaise, jejichž cílem je zpřístupnit book'n'grill masám a zlegalizovat tuto zábavu. Dystopická novela V. Sorokina není jen pláčem nad koncem psané literatury, ale (a to především) nastavuje zrcadlo současné společnosti, v satirické formě varuje před směřováním naší civilizace.⁵

Některé texty vstupují do českého kontextu se zpožděním. Toto se týká knihy zkušeného autora **Jurije Poljakova** (1954) *Práce s chybami*, která byla napsána na prahu perestrojky (1986) a záhy zfilmována; v českém překladu Jaroslavy Janečkové vyšla v roce 2017 v nakladatelství Akropolis. Spisovatel (šéfredaktor Literaturnoj gazety) patří k výrazným představitelům současné ruské literatury, kritika jeho díla řadí do proudu groteskního realismu. I když Poljakovovy mnohé prózy byly přeloženy do řady evropských jazyků, u nás je *Práce s chybami* prvním přeloženým textem tohoto autora.

Hlavním hrdinou novely je novinář Andrej Petrušov, který byl propuštěn z redakce a neplánovaně začal pracovat jako učitel ruštiny na základní škole. V atmosféře nastupující perestrojky autor s lehkou ironií zobrazuje problémy a drobné konflikty, které se odehrávají ve sborově, ve třídách a chodbách školy. Ironický i sebeironický pozorovatel Petrušov jako člověk „odjinud“ vnáší nový pohled na školní realitu, bezděčně odhaluje charaktery kolegů i žáků. Během svého krátkého působení ve škole se snaží navázat vztah s mladou kolegyní a rovněž pátrá po zmieleném tajemném románu. Název novely *Práce s chybami* je dvouznačný, metaforický – opravit chyby

⁴ Viz podrobněji CHLUPÁČOVÁ, K. *Venkovský lékař Vladimíra Sorokina* (a France Kafky) a překlad Libora Dvořáka [cit. 2018-01-17]. Dostupné z: www.iliteratura.cz/clanek/33647/sorokin-vladimir-vanice.

⁵ Viz podrobněji [cit. 2018-01-18]. Dostupné z: <https://archiv.ihned.cz/c1-65931400/vladimir-sorokin-managara-pistorius-olsanska-kniha-recenze>, <https://www.iliteratura.cz/Clanek/3845/sorokin-vladimir-managara>.

v diktátech je snadné, opravit omyly, jichž se dopouštíme v životě je však složitější. Metafora, často skrytá, přecházející do alegorie, je charakteristickým znakem osobitého úsporného autorova stylu.⁶

Nejnovější překlady

Nejnovější překlady současné ruské literatury představují i tvorbu tzv. ženské prózy. Ta zaujímají v posledních desetiletích důležité místo v ruském literárním procesu. V roce 2015 získala Nobelovu cenu za literaturu běloruská, rusky píšící spisovatelka a disidentka **Světlana Alexijevičová**. Její poslední kniha *Doba z druhé ruky. Konec rudého člověka* vyšla v témže roce v nakladatelství Pistorius & Olšanská, Příbram, v překladu Pavly Boškové. Tato žánrově obtížně zařaditelná próza osciluje mezi beletrií a dokumentem. Alexijevičová zvolila, stejně jako v předcházejících, do češtiny přeložených knihách (*Válka nemá ženskou tvář – Lidové nakladatelství, 1986*, a *Modlitba za Černobyl, 2002*) formu originální montáže výroků v masmédiích i kontaktních rozhovorů s obyčejnými lidmi. Jejich, zdánlivě nesouvisějící, tragické osudy a soukromá dramata vytvářejí však jakýsi celistvý obraz ruské historie XX. století, nejedná se však o popis velkých dějinných událostí, ale o jejich individuální prožívání, směřující i k zachycení a pochopení společné zkušenosti sovětského člověka („homo sovieticus“). „Historii zajímají jen fakta a city tu nemají co dělat. Nejsou přijímány jako součást historie. Já se však na svět dívám očima normální lidské bytosti, nikoli historika,“ uvádí Světlana Alexijevičová (2017, s.13).⁷

V roce 2016 vyšel v brněnském vydavatelství Host román **Jelena Čizovová** (1957) *Čas žen*⁸. Autorka je předsedkyní petrohradského PEN klubu a za své dílo získala v Rusku v roce 2009 prestižní cenu – Ruského Bookera, která je každoročně udělována za nejlepší román. Autorkou překladu je mladá, začínající překladatelka Adéla Koutná. Nejedná se o feministickou prózu, i když obrazy mužů zde hrají podružnou roli, ale o tradiční téma ruské klasické literatury: demonstraci duchovní síly ženy. I když čas a prostor je v románu zdánlivě, díky četným dobovým reáliím, zcela konkrétní (Leningrad 60. let 20. století), prostřednictvím zobrazení osudů tří generací žen se rozpíná do minulosti i budoucnosti. Vlastní syžetové schéma je prosté: provinční dívka Antonie pracuje v Leningradě jako dělnice a otěhotní, milenec jí i dítě však záhy opustí. Ona brzy umírá a její dcery Zuzany se ujímají tři „babičky“ rozdílného původu, s různými životními zkušenostmi, díky nimž Zuzana poznává realitu z různých aspektů. Nehledě na „obrázky“ obyčejného života v komunálním bytě se autorka nesnaží o vnější popis přítomnosti, ale o pochopení vnitřního smyslu událostí a mimo jiné ukazuje, jak minulost ovlivňuje současnost.

⁶ Viz podrobněji [cit. 19.01. 2018]. Dostupné z: <https://archiv.ihned.cz/c1-65941300-jurij-poljakov-prace-s-chybami-kniha-akropolis-recenze>.

⁷ Viz podrobněji KITTLOVÁ, M. *Malé dějiny sovětského člověka* [cit. 2018-01-18]. Dostupné z: www.iliteratura.cz/clanek/35335/alexijevic-svetlana-doba-z-druhe-ruky-konec-rudeho-cloveka.

⁸ Viz podrobněji [cit. 2018-01-17]. Dostupné z: <http://literarky.cz/literatura/cteni/22012-jelena-cizova-cas-zen>.

Narativní struktura se vyznačuje fragmentárností, představuje zdánlivě nesourodnou mozaiku epizod hlavních protagonistek v různých životních obdobích, dochází ke střídání vypravěčů, prolínání fikce a reality. Polyfonie a zdánlivá neuspořádanost obrazu světa je však setřena díky tomu, že události jsou nahlíženy představitelkou nejmladší generace – malířkou Zuzanou. V jejích vzpomínkách vystávají jednotlivé události, ve zjiřtřené fantazii umělkyně ožívají dávno mrtvé postavy – matky Antonie, třři babiček Glikerieje, Jevdokije a Ariadny – celý text stmelují do jednoho celku. Pochopit vnitřní smysl pomířivosti znamená otevřít se věčnosti. V tomto duchu vyznívá také finále celého románu, kdy osamělá Zuzana sedí v prázdném bytě, v němž se postaví k malířskému stojanu, aby naslouchala hlasům svých žen.

Petrohradská prozaička a scenářistka **Viktorie Tokarevová** (1937) není českému čtenáři zcela neznámá. Sborník jejřich povídek pod názvem *Den bez lhaní* vyšel v překlade Evy Heřmanské v Lidovém nakladatelství v roce 1988 a nakladatelství Host vydalo v roce 2005 knihu *Řřmské prázdniny* a v roce 2009 román *Pták šřtěstí*. V roce 2016 se do rukou českého čtenáře dostává výbor kratšřich próz *Zlom* (Nakladatelství Akropolis), který obsahuje také novelu *Koně s křřídly*, jež je součástí již výše zmiňovaného sborníku *Den bez lhaní*. Autorem překlade je Lukáš Klimeš. Protagonistkami epiky jsou převážně ženy, jejichž stereotypní život narušří určitá událost, díky níž si uvědomí nenaplněnost svých životních ambicř. Posléze se však pokorně, ale s jistým nadhledem vracejř k bývalému životu, vnitřně obohaceny momentem „zlomu“. Taková je například Nataša v novele *Koně s křřídly*, která se po prožitém milostném dobrodružství, vracř k realitě všedního dne, jež představuje pevnou a neměnnou jistotu.

Prózy Viktorie Tokarevové nejsou psychologické v pravém slova smyslu, navazují na tradice realismu Antona Čechova (což spisovatelka v rozhovorech často deklaruje). Výstižně zobrazují podstatu ženské duše, v níž se sváří věčná touha prožít sen, povznést se, s touhou po stabilním domově, jistotě. Texty Viktorie Tokarevové se vyznačují jistou nedopovězeností, chybř jednoznačné finále, vyprávění je, díky dialogům, dynamické, objevují se momenty lehkého humoru a jemné ironie.

Literární senzacř se v Rusku stal románový debut rusko-tatarské prozaičky **Guzel Jachinové** *Zulejka otevírá oči*, který vyšel v roce 2017 v nakladatelství Prostor, v překlade Jakuba Šedivého (dosud byl přeložen do 24 jazyků). Ljudmila Ulická v úvodu k románu poukázala na fakt, že mladá prozaička navazuje na tradici rusky píšřících autorů tzv. dvoukulturních spisovatelů, kteří se ve svých dílech snaží ukázat odlišné kódy myšlenř – východní a západní, do jistě míry je zrovnoprávnit a zdůraznit ne to, co je rozděluje, ale to, co je sbližuje, akcentovat společnou prapodstatu člověka.

Z hlediska narativní strategie vykazuje *Zulejka otevírá oči* spjatost s tradicemi realistického románu. Důraz je v chronologickém vyprávění kladen na nečekané syžetové zvraty i na popis prostředí a událostř, což dodává textu místy až dokumentární věrohodnost.

Osu vyprávění tvořř životní osudy třřicetileté tatarské ženy Zulejky, která byla v 15 letech provdána za Murtazu o dvacet let staršřho. Žije v domě společně s tchynř,

jež ji nenávidí. Nikdy nepřekročila hranice vesnice Julbaše, je spoutaná vžitými tradicemi, její duchovní svět je omezen neotřesitelnou vírou ve všemohoucího Alláha a vírou v existenci duchů, které tajně uplácí pochoutkami, přitom je pronásledována obavami z věšteckých snů. Emocionální život Zulejky je chudý, žije bez lásky (i nenávisti), svého muže nemiluje a nebyla jí dopřána ani láska mateřská, neboť pochovala čtyři dcery vždy brzy po jejich narození.

Do reality všedních dnů vesnice Julbaše vstoupí historie, navyklý, léty prověřený, způsob života je narušen příchodem „rudých“. Ti odvádějí dobytek a Murtaza, který není ochoten se podřídít, je zabit rudým komisařem Ignatěvem, Zulejka je zařazena do transportu přesídlelců. Hrdinka, bytostně tíhnoucí k řádu, vnímá nastupující chaos všemi smysly. Současně však ví, že všechno se děje z vůle všemohoucího Alláha. Vzpoura Murtazy a Zulejčina pasivita odkazuje k tradičnímu archetypu mužského a ženského principu. Zulejka je dále vlečena událostmi, šest měsíců stráví v přeplněném vagonu vlaku, který ji odváží do vyhnanství na Sibiř, kde porodí syna Juzufa, poté se stává účastnicí budování osady Semruk na břehu řeky Angary. Ocítá se tak ve světě, který je vzdálený tomu, v němž žila, a jemuž nerozumí, ale postupně se s ním sžívá. Obraz gulagu, jak ho známe z tradiční lágrové literatury, se v Semruku, díky osobitému prožívání reality hlavní protagonistkou, proměňuje v anti-gulag, místo, kde svorně žijí dobří lidé, a kde se Zulejka, paradoxně, poprvé ve svém životě cítí svobodná a šťastná.

Jistým vodítkem k pochopení charakteru Zulejky (i etického základu celého díla) se stává vložená legenda – podobenství o moudrém a krásném ptákově Semrugovi, jehož nikdo nikdy nespapřil. Legendu lze interpretovat jako podobenství lidského života, který, i když je naplněn bolestí a strádáním, je třeba přijímat s pokorou a „žít za každou cenu“ (což je Zulejčino krédo). Mnohoznačný obraz Semruga představuje jakýsi nedostižný mravní ideál, ztělesňující lásku, smíření a odpuštění, což vzdáleně připomíná křesťanský symbol Ježíše Krista. Blízkost Semruga pocítila i Zulejka. Po strastiplné životní cestě, dovedla odpustit Ignatěvovi vraždu manžela, bylo jí dopřáno prožít mateřskou lásku i lásku mileneckou. Závěr románu je otevřený, autorka nechává na uvážení čtenáře, zda po bolestném rozloučení se synem dojde naplnění její milostné vzplanutí s vrahem jejího muže.⁹

Závěr

Ruská literatura se tradičně vyznačuje žánrovou rozmanitostí a růzností stylů, proto je orientace v současném literárním procesu velmi složitá. Výběr přeložených textů je reprezentativní a podle našeho názoru seznamuje českého čtenáře s nejzajímavějšími díly ruského písemnictví. Překlady mají velmi dobrou úroveň. Domníváme se, že překladatelé výše uvedených textů naplňují tezi významného literárního vědce,

⁹ Texty G. Jachinové, J. Čížovové, J. Poljakova a V. Tokarevové vyšly jako vítězné překlady v rámci Překladatelské soutěže o nejlepší literární překlad z ruštiny do češtiny organizované Ruským střediskem vědy a kultury v Praze ve spolupráci s Institutem překladu v Moskvě.

překladatele a teoretika překladu Bohumila Mathesia, hledají (a nacházejí) „individuální překladatelský klíč pro každé dílo bez apriorních receptů, ... podle požadavků daného okamžiku, dané historické doby...“ (Franěk, 2011, s. 149).

Literatura

ALEXIJEVIČOVÁ, S. *Doba z druhé ruky. Konec rudého člověka*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2015.
FRANĚK, J. *Slavistické reminiscence. Výbor z textů Jiřího Franěka*. Praha: Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2011.

Jazyková poradna

Po třičtvrtěroce, nebo po tři čtvrtě roce?

Ivana Svobodová, ÚJČ AV ČR, Praha

svobodova@ujc.cas.cz

Klíčová slova: pravopis, složená slova s komponentem *čtvrt, půl, tři čtvrtě, hodina, rok*

Keywords: orthography, compound words with the first component *čtvrt-, půl-, třičtvrtě-, hodina, rok*

Do We Write *po třičtvrtěroce*, or *po tři čtvrtě roce*?

This paper deals with the written forms of time expressions containing the connection of the words *čtvrt, půl, tři čtvrtě* (*quarter, half, three quarters*) with words *hodina* and *rok* (*hour and year*).

Občas se v telefonické poradně stává, že během chvíle volají dva různí tazatelé a pokládají stejnou otázku. Z rozhovoru s druhým vyplyne, že šlo o jev, na nějž panovaly různé názory, a že dotyčný nevěděl, že už jeho kolega/kolegyně poradnu kontaktoval/a. Nedávno jsem však zaznamenala dva telefonáty následující bezprostředně po sobě, které se týkaly téměř shodného jazykového prostředku, ale klienty nepojilo stejné pracoviště. První dotaz zněl, zda je možno psát *po třičtrtěroce*. Druhá vznesla učitelka. Ve slohové práci jedna studentka zvolila *po třičtvrtěhodině* a učitelku zajímalo, zda takový výraz lze vůbec užít. Na rozdíl od předchozího tazatele ji nezajímala pravopisná stránka.

Nahlédla jsem do poradenské e-mailové databáze, abych zjistila, zda jde o dotazy ojedinělé, nebo ne. Nepatří mezi časté, ale ani ne výjimečné, viz např.: „Prosím o Váš názor k psaní slova *půl hodiny* × *půlhodiny* ve větě: *Přijedeme během půl hodiny*.“ – „Váhám u spojení *přijel po půl roce/půlroce*.“ – „Obracím se na Vás s dotazem, jak správně napsat: *po tři čtvrtě roce*, nebo *po třičtvrtě roce*, nebo snad *po třičtvrtě-roce*?“ – „Jak mám napsat: *před tři čtvrtě rokem*, nebo *před třičtvrtěrokem*, nebo jinak?“ – „Chtěl bych se zeptat, zda existuje podstatné jméno *tříčtvrtěhodina*.“

Začněme nejprve výrazem *půl*. Podle Slovníku spisovné češtiny (SSČ) je to synonymum výrazů *půle, půlka, polovina, polovice*. Mezi příklady v tomto slovníku najdeme i: *do půl roku, po půl roce, před půl rokem*. Slovo *půl* je součástí i mnohých složenin, např. *půlkruh, půllitr, půlden, půlnoc* a také *půlrok*. Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ) uvádí význam ‚*půl roku, pololetí*‘ a příklad *výroba za poslední půlrok*, SSČ jen význam ‚*pololetí*‘, s příkladem *výroba za půlrok*. Podle SSČ by se tedy měl výraz *půlrok* používat jen tehdy, máme-li na mysli polovinu kalendářního roku. Domníváme se však, že substantivem *půlrok* lze označovat i jakékoli období šesti měsíců, viz např. *Ani bych vám nespočítal, kolik rozhovorů jsem za poslední půlrok dal* (proneseno 2. 2.). *V nejtěžších srážkách za poslední půlrok tu včera zemřelo nejméně šest lidí...* (MFD 1. 3.).

Chceme-li vyjádřit období šesti měsíců, můžeme zvolit buď spojení *půl roku*, nebo jednoslovný výraz *půlrok*. V nepřímých pádech lze užít *během půl roku* i *během půlroku*, *po půl roce* i *po půlroce*, *před půl rokem* i *před půlrokem*. Avšak ve 4. pádě se tvary slova *rok* různí: *za půl roku* i *za půlrok*, nikoli však *za půlroku* nebo *za půl rok*. V praxi, jak dokládá Český národní korpus, výrazně převažuje první varianta, tj. *půl roku*. Markantní rozdíl lze vidět zejména u dvojice *za půl roku* (12 518 výskytů) – *za půlrok* (375).

Ve slovnících nalezneme i složené substantivum *čtvrtek*. Podle SSJČ je to ‚*doba tří měsíců, čtvrt roku*‘, podle SSČ ‚*čtvrtletí*‘. Ani u tohoto výrazu nelze odmítnout užití pro označení libovolného období tří měsíců, tzn. nemusí jít pouze o čtvrtinu kalendářního roku. Pokud jde o frekvenci podob *čtvrť roku* a *čtvrtek*, vyšší má jednoznačně první.

Vedle složených substantiv *půlrok* a *čtvrtek* slovníky zaznamenávají výrazy *půlhodina* s významem ‚*půl hodiny*‘ i *čtvrthodina* ‚*čtvrt hodiny, doba 15 minut*‘. Spojení *půlčtvrť hodiny* a výraz *půlhodina/čtvrthodina* jsou synonymní a pro jejich užití platí totéž co pro *půlčtvrť roku* a *půlrok/čtvrtek*. Zatímco podoba *půl roku* převládá zřetelně, totéž nelze říci o podobách *půl hodiny* a *čtvrť hodiny*, např. *během půl hodiny* se v ČNK vyskytuje 2 143×, *během půlhodiny* 1 024×, *po půl hodině* 7 585×, *po půlhodině* 23 177×, *před půl hodinou* 470×, *před půlhodinou* 441×; *během čtvrt hodiny* 678×, *během čtvrthodiny* 701×, *po čtvrt hodině* 2 887×, *po čtvrthodině* 10 065×, *před čtvrt hodinou* 87×, *před čtvrthodinou* 108×. U dvojic *za půl hodiny*, *za čtvrt hodiny* a *za půlhodinu*, *za čtvrthodinu* jasně převládá první varianta: 8 985/2 805 × : 406/109×.

Ze složených slov s první částí *tříčtvrť-*, *tříčtvrť-* slovníky uvádějí pouze adjektivum *tříčtvrťhodinový* s variantou *tříčtvrťhodinový*, ta se v úzu vyskytuje zřídka. Třebaže výrazy *tříčtvrťrok/tříčtvrťrok* ani *tříčtvrťhodina/tříčtvrťhodina* v nich nenajdeme, lze je hodnotit jako systémové, vzniklé analogií se substantivy *čtvrtek/půlrok* a *čtvrthodina/půlhodina*. I pro časový úsek 9 měsíců lze tedy volit dva způsoby vyjádření: *tři čtvrtě roku* i *tříčtvrťrok* a totéž platí i pro úsek 45 minut: *tři čtvrtě hodiny* i *tříčtvrťhodina*. Na užití obou způsobů se vztahuje vše, co bylo

popsáno výše. Frekvenčně vítězí varianty s podobami psanými zvlášť. Užití podob *tři čtvrti roku/hodiny* a *tříčtvrtihodina* je ojedinělé, podobu *tříčtvrtírok* ČNK neznamenává vůbec.

Rozhledy

Za docentem Karlem Dvořákem (1930–2018)

Marie Janečková

janecm@ff.jcu.cz

28. února 2018 zemřel ve věku 87 let docent PhDr. Karel Dvořák, CSc., dlouholetý pracovník Krajského pedagogického ústavu v Českých Budějovicích, člen Kabinetu českého jazyka určeného pro další vzdělávání učitelů, vysokoškolský učitel a milující ctitel, ochránce a pěstitel českého jazyka.

Jeho život se započal v Českých Budějovicích, narodil se 15. srpna 1930 v rodině tiskaře, a tomuto městu zůstal věrný. Vystudoval tamní klasické gymnázium a po maturitě v roce 1949 si vybral studium češtiny a dějepisu na pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Českých Budějovicích. První učitelské místo získal na střední škole ve Vlašimi. V té době začal dálkově studovat Vysokou školu pedagogickou v Praze, obor český jazyk a literatura pro střední školy. Po roce 1954 byl na vlastní žádost přeložen na jedenáctiletou střední školu v Kaplici. Zde strávil několik plodných let, dovedl k maturitě vděčné studenty, s nimiž se po léta setkával na pomaturitních srazech. Setkání po šedesáti letech od jejich maturity, na které se velmi těšil, se už bohužel nezúčastní.

Karel Dvořák se i po dokončení studia na Vysoké škole pedagogické v Praze dále neustále vzdělával a prohluboval své znalosti českého jazyka a literatury. Když se v roce 1960 stal pracovníkem Krajského pedagogického ústavu v Českých Budějovicích, netušil, že v něm prožije třicet let. Po celou dobu odváděl poctivou práci, odborně a metodicky podporoval učitele češtiny, objížděl základní a střední školy v kraji, přednášel, psal odborné články. Spolupracoval s Výzkumným ústavem pedagogickým a Výzkumným ústavem odborného školství v Praze a zvláště pak s docentem Karlem Svobodou, vynikajícím bohemistou působícím v té době na FF UK, který Karla Dvořáka jako vynikající teoretik a zkušený praktik metodicky vedl a stal se jeho celoživotním vzorem. Z odborné spolupráce s profesorkou Marií Čechovou v oblasti teorie a praxe vyučování češtině se postupně vyvinulo trvalé přátelství, jehož si nesmírně vážil.

Zájem Karla Dvořáka směřoval postupně stále více k výzkumu písemných projevů žáků základních a středních škol, později se soustředil především na vztah myšlení a vyjadřování středoškolských studentů. V mnoha odborných člancích se zamýšlel nad příčinami nedostatku v písemném vyjadřování žáků gymnázií jihočeského kraje. Zdůrazňoval důležitost oprav písemných prací, při nichž je třeba žáky vést k odhalování nedostatků v jazykové stylizaci. K tomuto tématu zaměřil doktorskou a posléze i kandidátskou práci, kterou obhájil v roce 1981. Výsledky své výzkumné činnosti pravidelně

publikoval v časopise *Český jazyk a literatura*. Za výbornou práci v odborné oblasti mu byla Univerzitou Karlovou v sedmdesátých letech udělena medaile Josefa Jungmanna. V osmdesátých letech pracoval v odborné komisi připravující učební osnovy českého jazyka a literatury pro výuku na gymnáziích. V roce 1989 vydal Krajský pedagogický ústav inspirativní text *K aktivnímu porozumění textům*.

Od 1. září 1990 byl přijat na Pedagogickou fakultu v Českých Budějovicích, stal se členem Katedry českého jazyka a literatury, didaktikem pro obor český jazyk. V roce 1991 se v oboru český jazyk habilitoval. Přednášel, vedl semináře didaktiky češtiny, připravoval studenty na pedagogické výstupy, analyzoval s nimi průběžné praxe v oboru český jazyk. Rozvíjení myšlení a zdokonalování stylizace žáků, sémantika jazykových prostředků zaměstnávaly mysl pana docenta neustále. Tak vznikl studijní text určený posluchačům pedagogické fakulty, ale i učitelům středních škol v praxi *Nedostatky v myšlení a ve stylizaci žáků* (České Budějovice, 1993), který si kladl za cíl přispět ke zdokonalení myšlenkových procesů a komunikačních schopností žáků. Působení pana docenta Dvořáka na Pedagogické fakultě trvalo do roku 1994, kdy odešel na odpočinek. Kontakty s námi bývalými kolegyňemi a kolegy však nepřerušil a příliš neodpočíval. Přicházel si k nám podebatovat o češtině a o její výuce. Po ztrátě manželky se ještě více upnul k milovanému oboru.

Jeho dlouholetých zkušeností a znalostí z praktické výuky češtiny využila také Vysoká škola evropských a regionálních studií v Českých Budějovicích. Tam sbíral další jazykový materiál a zamýšlel se nad proměnami současného jazyka. V roce 2007 vyšly studijní texty *Rozbor komunikačních dovedností* a roku 2008 se docent Dvořák podílel jako spoluautor na učebním textu *Komunikace a myšlení*. Udržoval odborné i přátelské styky se středoškolskými učiteli Biskupského gymnázia, kam kdysi vodil posluchače PF na praxi.

Docent Dvořák přicházel také na Filozofickou fakultu Jihočeské univerzity a přednášel zde v rámci Jazykovědného sdružení AV ČR doktorandům a studentům. Byl častým účastníkem i dalších přednášek z oboru, rád se zúčastnil i odborných seminářů s doktorandy českého jazyka. Živě se zajímal o práci mladých kolegů v oddělení lingvistiky. Do posledních chvil pracoval, sepisoval soubor studií o pracovních postupech a formách v komunikační a slohové výchově, v nichž se vracel k myšlenkám svých učitelů a rádců, znovu se nad různými problémy zamýšlel, přidával své zkušenosti. Dvousetstránkový materiál nám předal při své poslední návštěvě na fakultě začátkem února 2018.

Byl příkladem člověka, který žil skromně a všechno své úsilí věnoval práci, neboť ta, jak říkal, mu pomáhala překonávat samotu i zdravotní potíže. Nedá se zapomenout na jeho milý úsměv, na hezké chvílky u kafička s hovory odbornými i vzpomínkovými.

Konference *Cizí a jiný* v českém jazyce a literatuře v Ratiboři

Marek Lollok, PdF MU Brno
Hana Žižková, PdF MU Brno

lollok@ped.muni.cz
zizkova@ped.muni.cz

Ve dnech 6. až 7. září 2017 se v polské Ratiboři uskutečnil už 9. ročník mezinárodní konference, jejímž letošním tématem bylo *Cizí a jiný* v českém jazyce a literatuře. Na 40 příspěvků bylo rozděleno do jazykové a literární sekce v poměru zhruba dvě ku jedné.

Mnohost pohledů na ústřední téma a pestrost konference předznamenaly již **plenární přednášky**: Jana Hoffmannová (Akademie věd ČR, Praha) se zaměřila na různé typy reprodukce cizí promluvy; komentovala například, jak odlišujeme cizí promluvu od své vlastní a jak se projevuje souhlas, či nesouhlas s cizí promluvou. Zbyněk Holub (Slezská univerzita, Opava) se věnoval vybraným adaptacím v českém, moravském a slezském pohraničí. Filozofický přesah měla přednáška Mieczysława Balowského (Uniwersitet im. A. Mickiewicza, Poznań), která s odkazem na teorie E. Lévinase a Z. Baumana konceptuálně blíže vymezila triádu ústředních, na konferenci často skloňovaných pojmů *svůj, cizí, jiný*. Dobrava Moldanová (Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem) hovořila o speciálním typu tzv. krajanské literatury; zvláštní pozornost věnovala prózám hlouběji reflektujícím exilovou zkušenost, zejména zkušenost emigrantů amerických a kanadských (knihy Zdeňka Němečka *Tvrdá země*, Zdeny Salivarové *Hněj země* a Josefa Škvořeckého *Nevěsta z Texasu*). Na závěr plenárních přednášek se Marie Čechová (Univerzita Karlova, Praha) zaměřila na cizí propria, která se vyskytují v českých frazémách, ať už běžných, či raritnějších (např. *Pyrrhovo vítězství*, *Kolumbovo vejce*, *krutý jako Nero*, *bloudit jako Ahasver*, *sřezit jako Kerberos* aj.).

Naznačená různorodost se prolínala celým oddílem **jazykové sekce**, která byla rozdělena do několika částí: *Cizí a jiný* ve frazeologii, v gramatice, v lexiku, v médiích a v onomastice.

Frazeologickou oblast už předznamenala plenární přednáška Marie Čechové, v jejímž duchu pokračovala Míra Načeva-Marvanová (Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem), která v korpusu SYN v5 hledala pravopisné a morfologické varianty biblismů (bloudit / putovat / potulovat se / toulat se jako Ahasver) a zajímavé byly zejména informace o tom, odkdy se konkrétní frazémy vyskytují v českých textech. Renáta Neprašová (Akademie věd ČR, Praha) zase připravila ukázky hesel z připravovaného hesláře Akademického slovníku češtiny a vybrala taková, v nichž je ve frazému (de)toponymní komponent. Nad překlady frazémů a idiomů se zamyslel Lubomír Hampl (Akademia Techniczno-Humanistyczna, Bielsko-Biała), na vícejazyčných příkladech idiomů (např. *vzít nohy na rama*, *dopadli jako sedláci u Chlumce*) ukázal, že idiomy fungují jako celek a nelze je tedy otrocky doslovně překládat – jsou pevně zakotvené v jazykovém prostředí.

Do části *Cizí a jiný* v české gramatice patřil příspěvek Šárky Peškové (Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem), která zkoumala, zda žáci v 6. a 9. třídě základní školy rozumějí významu cizích prefixů a prefixoidů. Naopak cizí sufixy a sufixoidy (-ing/-ink, -oid a -iáda) a jejich používání v češtině zajímaly Zuzanu Děngeovou (Akademie věd ČR, Praha). Jitka Holasová (Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem) se pokusila odpovědět na otázku, co je ještě blend a co je kompozitum v češtině. Uvedla zajímavý příklad blendu: *kečice* (kečup a hořčice). Kandidáty na nová česká slovesa, která by mohla být

zařazena do slovníků, navrhla ve své přednášce Hana Žižková (Masarykova univerzita, Brno), mezi jinými zmínila například *mailovat*, *brainstormovat*, *lajkovat* ad. Přiblížením výuky češtiny pro cizince byly tři následující příspěvky: v prvním Ilona Starý Kořánová (Univerzita Karlova, Praha) rozčlenila vidová homonyma a stanovila markery na určení vidu, například u slovesa opadat hraje roli i kontext: *voda / nadšení opadá × listí / omítka opadá*, ve druhém se Darina Hradilová (Univerzita Palackého, Olomouc) zamýšlela nad tím, zda může být rodilý mluvčí považován za etalon správného používání češtiny a ve třetím Yulia Semyachkina (Univerzita Karlova, Praha) upozornila na typické chyby ruských studentů učících se česky. Uvedla, že se cizinec lehce stává zajatcem svého mateřského jazyka, který považuje za správný, a to pak způsobuje jazykové chyby. Nad rozdílem mezi otázkami typu *Kdo rozbil okno? × To okno rozbil kdo?* a možnými typy odpovědí na ně v mluvené češtině se zamýšlel Jiří Zeman (Univerzita Hradec Králové).

I příspěvky k tomu, co může být cizí a jiné v lexiku, byly velmi rozmanité. Tuto část zahájila Galina Shchelokova (Univerzita Karlova, Praha), která nastínila sémantický vývoj slova *cizí* ve vybraných slovanských jazycích. Změnu ve významu slov *potvora* a *mrzák* zachytila Alena M. Černá (Akademie věd ČR, Praha), která sledovala vývoj překladu obratu *Žižka, potvora mrzutá*, od jeho prvního výskytu až do 20. století. Naopak na neologismy a jejich vymezení se soustředila Michaela Lišková (Akademie věd ČR, Praha), která mimo jiné upozornila na to, že slovo *minisukně*, uvedené v NESČ pod heslem neologismus, dnes už jako neologismus nevnímáme. Jana Nová (Akademie věd ČR, Praha) ve své přednášce představila úskalí, se kterými se potýkají lexikografové při sestavování nových slovníkových hesel, za všechna uvedená zmiňme alespoň diskutovaný výraz *billionář*. Diana Svobodová (Ostravská univerzita) upozornila na záležitosti cizích slov ve výuce češtiny, za stěžejní považovala uvedení kontextu v případě procvičování synonym, jak uvedla na příkladu: *negativní krevní test je zcela jistě pozitivní, ne záporný*. Příspěvek Ewy Michalské (Akademia Techniczno-Humanistyczna, Bielsko-Biała) byl věnován latinismům, galicismům a anglicismům v současné češtině.

Část Cizí a jiný v médiích zahájil Karel Komárek (Univerzita Palackého, Olomouc) ukázkami brilantní jazykové hry s knižní češtinou ve hrách Voskovce a Wericha, za všechny příklady uvedme alespoň hyperkorektnost ve slovech *hampýz* a *pýzl*. Petr Sádlo (Ostravská univerzita) se věnoval řečovým aktům na chatech hráčů počítačových her a konstatoval, že dochází k ignoraci jak koherence, tak i koheze. Jindřiška Svobodová (Univerzita Palackého, Olomouc) na ukázce textu Tomia Okamury ukázala důležitost kritického myšlení při čtení mediálních textů.

Závěrečná část jazykové sekce konference patřila onomastice. Martina Spěváčková (Západočeská univerzita, Plzeň) se zaměřila na 47 jmen obsažených v kronice tak řečeného Dalimila. Objevila se zajímavá otázka: zda *Durynek* je vlastní jméno, nebo označení toho, který přišel z Durynska. Za nepřítomného Patrika Mittera (Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem) byl přednesen příspěvek o názvech železničních stanic a zastávek; v posledním příspěvku konference se Andrea Svobodová a Klára Matiasovitsová (Akademie věd ČR, Praha) věnovaly počešťování názvů biblických knih.

Literárněvědná sekce, v poměru k jazykové počtem účastníků zhruba poloviční, zato však s početnějším zastoupením polských badatelů, tentokrát zahrnovala příspěvky nejen literárněvědné, ale i obecněji kulturologické.

Jiří Novotný (Západočeská univerzita, Plzeň) ve svém příspěvku Motiv konverze v nejstarší české hagiografii na konkrétních případech představil návrh klasifikace různých typů konverzí (např. náboženská konverze, konverze duchovní, konverze sociální role);

akt konverze lze totiž podle autora chápat jako specifický střet „svého“ s „cizím, jiným“. Jeho plzeňský kolega Viktor Viktora přiblížil posluchačům myšlenkový vývoj K. Klostermanna, spisovatele pocházejícího z česko-německého prostředí. Viktora načrtl Klostermannovu cestu od takřka programového rozhodnutí stát se českým spisovatelem až po jeho protihabsburské, protiněmecké a v pozdním věku též antisemitské postoje.

K zajímavým příspěvkům patřil rovněž referát Jiřího Jelínka (Univerzita Karlova, Praha), který v české poezii od romantismu po současnost zkoumal způsoby umělecké evokace „hlasů z jiného světa“ a řeči mrtvých. Jelínek pod hlavičkou tématu konference sugestivně upozornil na vztahy a souvislosti mezi některými kanonickými i méně známými básníky; bylo možno si povšimnout, jak do svého díla hlasy a řeči především ze záhrobí integroval například K. J. Erben, K. Leger, A. E. Mužík, F. S. Procházka, K. Báánek, ale také Z. Hejda či R. Fridrich.

Na současnou literaturu byly zaměřeny příspěvky Bohuslava Hoffmanna, Vladimíry Brčákové (Západočeská univerzita, Plzeň), Justyny Pietrzykowské (Panstwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Raciborz) a Marka Lolloka (Masarykova univerzita, Brno). První ze jmenovaných analyzoval knižní rozhovory Karla Hviždaly s předními osobnostmi české kultury (např. V. Havlem, J. Suchým, V. Bělohorským, P. Landovským aj.); v převážně stylistické analýze pojmenovával Hviždalovy strategie v koncepci a vedení jednotlivých rozhovorů, včetně způsobů jejich prepisu a editování. Jeho hlavní tezi předznamenává již označení příspěvku: Žánr interview jako koncentrace vztahů „jinakosti“ a „cizosti“. Vladimíra Brčáková se zvláštním zřetelem k hlavním postavám interpretovala vybrané prózy Egona Hostovského (např. Sedmkrát v hlavní úloze, Cizinec hledá byt, Nezvěstný aj.). Justyna Pietrzykowska, věnující se dlouhodobě dílu Milana Kundery, zase aplikovala poznatky teorie fikčních světů na Kunderovy romány. A konečně Marek Lollok se snažil přiblížit proměny obrazu „jiného“ a „cizího“ v čtenářsky oblíbené autobiografické trilogii Terezy Boučkové (Indiánský běh, Rok kohouta, Život je nádherný). Soustředil se hlavně na vývoj vztahu hlavní hrdinky a zároveň vypravěčky k adoptovaným romským chlapcům.

K mimoliterárním, avšak rovněž k tématu konference orientovaným, příspěvkům patřil „imagologický pohled“ Hany Herrmannové (Univerzita Karlova, Praha) na českou minoritu v rumunském Banátu;¹ autorka se soustředila na základní otázky jazykové, etnické i náboženské identity krajanů, včetně jejich stereotypního vnímání majoritou. Obdobně, tedy se zaměřením na historii i současnost kdysi významné české menšiny v polském Zelově, byl orientován příspěvek Grażyny Balowské z univerzity v Opoli.

Organizátorům patří velký dík za přípravu a realizaci celé konference i doprovodného programu. Konferenční diskuse byly velmi podnětné a inspirativní, celé dva dny se nesly ve velmi přátelském duchu, o čemž svědčí i závěrečná srdečná blahopřání k životním jubileím Marie Čechové, Viktora Viktorie a Mieczysława Balowského.

¹ S příspěvkem H. Herrmannové do velké míry koresponduje její text Působení učitele češtiny v rumunském Banátu v letech 2009–2016 (publikovaný v *ČJL* v č. 1/2017–2018, s. 26–32).

Z literárního muzea

Vladimír Novotný

vlno@seznam.cz

Jiří Haussmann

Snad jedině ve velice obtížném literárním kvízu by se mohla objevit otázka, která by zněla asi takto: Na pohřbu kterého českého literáta 20. století se shromáždilo nejvíce vysokých, ne-li takřikajíc nejvyšších státních a politických hodnostářů? Málokdo by ji asi zodpověděl správně, zvláště dnes už možná skoro nikdo, přičemž správná odpověď by zněla: Na posledním rozloučení s básníkem a prozaikem Jiřím Haussmannem v lednu 1923, čili s talentovaným spisovatelem, který podlehl souchotinám již ve věku necelých pětadvaceti let. Literární historik by asi měl podat vysvětlení, co k tomu vedlo a proč se tenkrát pohřbu zúčastnili „čelní představitelé vůdčích úřadů“: dostavili se totiž složit soucitný hold nebožtíkovu otci, jenž byl krátce nato, co tak záhy přišel o syna, povolán za ministra spravedlnosti.

Vysoce postavení úředníci dorazili, Haussmannovi generační vrstevníci však pohřbičů nikoli – a jak po letech vzpomínal jeho duchovní a umělecký rádce Otokar Fischer, skutečně na pohřbu „chyběla skoro úplně literatura“. Nelze v tom však spatřovat žádný bojkot nebo protest: ač byl zesnulý, jak konstatuje Přemysl Blažíček v *Lexikonu české literatury*, více než typickým představitelem wolkrovsko-nezvalovského poválečného pokolení, s jeho mladými literárními reprezentanty se osobně vůbec či téměř vůbec nestýkal a v těch časech se stal svěbytným solitérem české literární avantgardy. Právě jako neslitovně břítký satirik a neméně sršatý parodik se Haussmann jistě netěšil přízni napříč celého tehdejšího literárněkulturního spektra. Koneckonců i kritická odezva jeho nepřilíhla hojného, leč úderně štiplavého díla tenkrát přicházela spíše z pera starších tvůrců, k nimž patřili již zmíněný dramatik a básník O. Fischer, Antonín Procházka, mluvčí *Moderní revue*, nebo František Skácelík, člen šaldovské družiny. Z osobností nastupující generace měl pro zjevný talent Haussmannův slova uznání zvláště Josef Hora.

Z pohledu 21. století je Jiří Haussmann takřčeným autorem jedné knihy, ač jich vydal tři a ta čtvrtá vyšla posmrtně. Tou jedinou knihou je míněna satirická próza *Velkovýroba ctivosti*, která poprvé vyšla v říjnu 1922 neboli pouhých sto dní před spisovatelovým předčasným skolem. Knihy mají i takové osudy, z kulturní paměti české literární bohemičky by ale mohlo neblaze vypadnout, že tento autor začínal jako básník (především v letech první světové války), debutoval knihou veršů (v prvním poválečném roce 1919) a právem se o něm napsalo, že navázal na havlíčkovskou tradici politické satiry. Ostatně stejně jako Josef Svatopluk Machar a Viktor Dyk, u nichž sice obdivoval jejich „protiutilitvinné pojetí společenského dění“, ale ve svých satirických ostnech na ně ve jménu mladé literatury s gustem útočil a nejednou je hravě i dravě karikoval.

Nikoli náhodou se Haussmannova básnická prvotina nemálo výstižně nazývá *Zpěvy hanlivé* a má neméně výmluvný a žánr díla upřesňující podtitul *Sarkasmy a karikatury*. Když však přišla na svět, autor si oprávněně posteskl, že za doby jejího tisku se objevila „na našem trhu taková záplava pamfletů, brožur a také-básní majících býti satirami, že tento obor literární produkce je na čas silně zdiskreditován“. Jeho satire to však nehrozilo: na rozdíl od dobového satirizování se vyznačovala účinně ironickým nadhledem. Jiná nebyla ani jeho druhá sbírka *Občanská válka* (1923). Pochod božích bojovníků v ní zněl takto: „V boj jdou, statečností září, / továrníci, uzenáři, / řeznický cech pravý tank – / ředitelé velkobank.“

A utopická satira *Velkovýroba ctnosti*, již kupříkladu vykladač české satirické literatury Radko Pytlík pramálo citlivě začleňuje do příhrádky „próz tzv. proletářského období“ a nalézá v ní v prvé řadě „ideově zahrocený námět, proniknutý zřetelnou protiměšťáckou a protiválečnou tendencí“? Kéž by to bylo takto prostínké! Vždyť bližší označení své knihy nabízí od počátku sám autor, který jí vtiskl mnohovýznamový podtitul „nepravidelný román“. Možná nikoli ze všeho nejvíce, ale do značné míry je to především znamenitá literární parodie, v níž se s chutí paroduje vše, co se parodovat dá: světová a tuzemská politika, metropolitní i provinční tisk, tzv. krvavé romány, ruské psychologické povídky, postava Matěje Broučka z Čechových satir, utopie H. G. Wellse, indiánky, burzovní zprávy, detektivky, salonní romány, výtvořiny úředního šimla aj., a to vše s neuvěřitelnou slovní bravurou.

Jiří Haussmann zejména v hlavním rámci svého vypravěčského pásma sarkasticky, prost všech iluzí, rozvíjí leitmotiv dobové antiutopické literatury a vypráví příběh vynálezu zázračné látky jménem agathergie (nelze nepřipomenout dobovou představu Karla Čapka, vtělenou do fejetonistického románu *Továrna na Absolutno*), jejímž vdechováním se jedinec nebo i lidstvo celé „umravňuje“ a jejímž prostřednictvím dokonce i politikové by byli schopni „celé lidstvo uctnostnit“, jenže to dopadne jako vždy. Takže je ještě hůř a dojde k další oboustranně zničující válce (mezi severem a jihem ostrovního státu Utopie), která se posléze uzavře „Zbraslavským paktem“. Při jeho psaní se autor mohl inspirovat i *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona* z pera Jaroslava Haška, který odešel na onen svět jen o několik dní dřív než autor *Velkovýroby ctnosti*.

Trefně již v meziválečném období Otokar Fischer poznamenal, že „není tu takřka věty, aby jí nebylo něco travestováno, a tak nabývá sloh nejrůznějších tvárností podle toho, na jakou manýru se zde neb onde dělají žerty“. Vskutku: Haussmannova *Velkovýroba ctnosti* je ukázkovou literární travestií, doléhá však na ni i příslovečný zub času: jako každá příliš časová travestie je až zahlcena velkým množstvím dobových a místních narážek, které dalším generacím čtenářům mohou být málo srozumitelné. Fischer dále dokonce vyčítá autorovi, že knihu posouvá k „tříšti drobných nápadů“. Zato pozdější Pytlíkovo tvrzení, že Haussmann tvoří „pod dojmem příchodu světa nového“, připomíná orwellovskou novořeč: žádný nový svět nikam nepřišel. Zůstal ten starý, o němž v mottu knihy čteme dávná slova Smila Flašky z Pardubic: „Svět je v sobě samá vojna.“

Na místě jsou i slova zdánlivého protitraditionalisty Jiřího Haussmanna, že „člověk musí mít předky“. Jeho otec, syn profesora strojnictví, se ještě za básníkovy života stal prezidentem vrchního soudu. Matka mu byla ryzí literární důvěrnice – v rodině se často mluvilo o Haussmannově prababičce, která byla v Libochovicích častou společnicí Ulriky von Levetzow a nejednou zaslechla „pichlavost o staré zamilované Excelenci“. Haussmann se však kořil nikoli Goethovi, nýbrž Heinovi a jeho pojetí satiry. Však jeho tvůrčím krédem bylo: „Heinovskou sprchou dusit sentiment.“

Ukázku z díla Jiřího Haussmanna najdete na www.ceskyjazykaliteratura.cz

Čtení optimistické

Robert Adam

robert.adam@ff.cuni.cz

Barbora Čiháková – Daniel Kubec (ed.): *Moje řeč. Fejtónky Dobré češtiny*. Brno: CPress, 2016.

Ve své eseji *Nechat jazyk kočkám – a cesty vlkům?*, uveřejňované na pokračování v časopise Vesmír v roce 2006, si Václav Jámek stěžoval na pokles zájmu odborné veřejnosti o kultivaci jazyka a řeči; mimo jiné poukazoval i na ústup žánru jazykových koutků a zehral na absenci popularizačních knížek, „jejichž hlavním smyslem bylo udržovat mezi lidmi motivaci, pocit, že jazyk stojí za to, aby se o něj pečovalo“.

O dekádu později můžeme konstatovat, že počet každoročně vydávaných knižních publikací tohoto typu je vyšší než kdykoli v minulosti. Nedávno v tomto časopise doporučil ředitel ÚJČ Martin Prošek pozornosti čtenářů knížku *Jeremeň a jiné záhady* překladatele Jana Mattuše, sestavenou ze sloupků uveřejňovaných v Lidových novinách. V této krátké recenzi chceme představit publikaci *Moje řeč*, sestavenou z jazykových fejetonů uveřejňovaných na stránkách internetového magazínu *Literární bašta Dobré češtiny*. Není to první případ knižního vydání odlehčeně psaných textů o češtině pocházejících z prostředí internetu – už v roce 2014 se na trhu objevil soubor skvěle vypointovaných causerií Jana Táborského *Jazykové jednohubky*, publikovaných původně na hojně navštěvované facebookové stránce.

„Fejtónky Dobré češtiny“ jsou mezi popularizačně zaměřenými knížkami o jazyce výjimečné věkem svých autorů: většinu z čtrnáctičlenného autorského kolektivu, jež tvoří studenti a absolventi dnes již zaniklé Literární akademie Josefa Škvoreckého (škola dnes působí pod zkráceným názvem Literární akademie) a dvě jejich vyučující-editorčky a literární historičky, ještě nebylo třicet let. Knížka tak reprezentuje pohled současné mladé generace jazykových profesionálů na češtinu. Jaký pohled to je?

Zapravě je třeba říct, že se v textech projevuje literární školení jejich autorů – například tím, že mnohé texty jsou skutečně vtipné. Autoři někdy okouzleně, jindy spíše s povytaženým obočím naslouchají rozmanitým slangovým projevům, registrují slovní záměny a mylné domněnky o významech celkem běžně užívaných slov, pozorují jazyk pracovních inzerátů či sportovních komentářů, hrají si s nezamýšlenými segmentacemi slovních řetězců z webových adres atd. a to vše přetavují do poutavých sloupků; místy se sice dopouštějí věcných nepřesností, ale to jim snad jakožto nelingvistům můžeme prominout. Druhým výrazným rysem těchto textů je zřetelné přesvědčení „dobročeštinářů“, že čeština stojí za to, aby se o ni pečovalo – čtenář této recenze si nejspíš povšiml, že jsme právě zopakovali výše uvedený citát Václava Jámka. Autoři fejtónků chápou jazykovou kulturu jako věc osobní prestiže tvůrců veřejných komunikátů a sdílejí dávné přesvědčení teoretiků jazykové kultury z Pražského lingvistického kroužku, že nedostatečná péče věnovaná formě projevu snižuje jeho funkčnost.

Stredoškolským češtinářům nabízí *Moje řeč* možnost nabídnout studentům texty o jazyce psané vnímavými příslušníky mladé generace. Lze si z nich vybrat texty, které mohou dobře demonstrovat povahu a podstatu fejetonu. O obyčejném čtení pro zábavu nemluvě.

Čeština v bolestné době

Helena Chýlová

chylova@kcj.zcu.cz

Václav Velčovský: *Čeština pod hákovým křížem*. Praha: Karolinum, Ústav pro studium totalitních režimů, 2016.

Období protektorátu Čechy a Morava představuje jednu z nejbolestnějších kapitol v dějinách naší země. V této době se Češi musejí vyrovnávat s množstvím systematických a nelidských opatření namířených proti existenci národa a proti českému jazyku jako jednomu z národních symbolů.

Publikace zabývající se přehledovými vnějšími dějinami češtiny (např. B. Havránek; J. Dvořák, P. Malčík, D. Šlosar; K. Komárek)¹ se tomuto tématu věnují s ohledem na svůj rozsah spíše okrajově, podrobněji R. Dittmann².

Recenzovaná kniha tak pomáhá zaplnit jedno z bílých míst v dějinách jazyka. Přináší podrobný pohled na fungování jazyka a jazykovou politiku v období let 1939–1945 v kontextu česko-německých vztahů, které autor nejen v daném chronologickém období, ale i v celé jejich historii označuje metaforicky jako nesoužití. Toto nesoužití je v autorových pracích prezentováno v mnoha podobách: *od osvícenské státně „tolerantní“ denacionalizace přes revoluční občanský „paralelismus“ Čechů a Němců, nacionalistickou „segregaci“ závěru 19. století, československé (republikové) „zrcadlení německo-českých vztahů do česko-německých“ až k protektorátní „lingvo-/genocidě“ a poválečnému „(vy)řešení“* (s. 221). V širších souvislostech historických, politických, kulturních a lingvistických V. Velčovský sleduje konstituování česko-německých vztahů a postihuje, jak v období nacistické okupace česko-německé nesoužití dosahovalo vrcholu.

Poukazuje na historický lingvocentrismus formující se především v době osvícenské a vyostřeně se projevující právě v období ohrožení samé existence českého jazyka, kterou protektorát bezpochyby představuje. Konstatuje a dokládá množstvím dobových archivních materiálů a informacemi z dobového tisku, že protektorátní jazyková politika z pohledu Němců napravovala staré národní křivdy, usilovala o historické zadostiučinění a směřovala k národní a jazykové genocidě Čechů. *Čeština měla být trpěna pouze jako lidová řeč, lokální kolorit a časem měla být nahrazena němčinou. (...) Zároveň docházelo ke sjednocování chápání jazyka (němčiny) a politické orientace (nacismu, s. 222).*

Autor navazuje programově na svou publikaci předchozí (V. Velčovský. *Nesoužití. Česko-německá jazyková politika 18.–20. století, 2014*, především na kapitolu nazvanou *Převzetí ochrany: čeština a němčina za protektorátu*) a ve své monografii rozpracovává otázky jazykové politiky. Metodicky se opírá o studium totality, zaměřuje se na historickou každodennost, na výzkum mentalit, v němž klíčovou roli hraje hodnotový žebříček a s ním související komunikační kód. Vymezuje problematiku jazykové politiky a její klíčovou triádu: ideologie – mechanismus – výkon.

Jak sám autor konstatuje (s. 5), monografie se zaměřuje na pět strategických oblastí: na oficiální jazykovou politiku protektorátu Čechy a Morava, na češtinu ve veřejné správě

¹ HAVRÁNEK, B. *Vývoj českého spisovného jazyka*. Praha: SPN, 1980. DVOŘÁK, J.; MALČÍK, P.; ŠLOSAR, D.; VEČERKA, R. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno: Host, 2009. KOMÁREK, K. *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host, 2012.

² DITTMANN, R. *Český jazyk za protektorátu 1939–1945*. In *Čeština a dějiny. Studie k Moderní mluvnici češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 126–148.

a ve službě, češtinu a němčinu ve školství a vědě, na výuku němčiny a vnímání jazyka jako hodnoty v době nacistické okupace. V celé monografii neustále připomíná význam jazykové otázky v českých dějinách, její souvislost s jazykovou identifikací novodobé české společnosti a využívání jazyka k prosazení politických cílů.

V kontextu jazykové protektorátní politiky se autor soustřeďuje nejen na oficiální stanoviska, ale zabývá se i každodenním životem. Věnuje pozornost kolaboraci, germanizaci a odnárodnění. Sleduje postupné zavádění němčiny jako úředního jazyka a snahu nacistů o zachování zdánlivé legality a legitimacy právních a procesních postupů souvisejících s převahou němčiny ve veřejném prostoru. Velmi zajímavé jsou také údaje o dobové dvojjazyčnosti, o dobové toponymii a jazykové krajině, o souboru všech nápisů pozorovatelných ve veřejném prostoru, dokládané i dobovými materiály a fotografiemi.

V souvislosti s užíváním češtiny ve veřejné správě a službě jsou analyzována témata užívání jazyka jako nástroje propagandy, podoby češtiny v novinách, ideologizace pravopisu a vytváření záměrně pokřiveného jazykového obrazu světa. Publikace tak prezentuje řadu aspektů spjatých se zkoumáním jazyka v době totalitního režimu.

Řadu nových informací se čtenář dozví také o problematice odstraňování češtiny jako jazyka české vzdělanosti. Autor popisuje omezování funkcí češtiny, její postupné vytlačování ze školního prostředí, uzavření českých vysokých škol, situaci v bohemistice, limitaci škol středních, zavedení němčiny jako povinného vyučovacího předmětu a významné zásahy do školních plánů a osnov s těmito kroky spojenými.

V další části knihy je prezentována čeština jako hodnota, jako národní symbol. Autor dokládá dobově zakotvené jevy prestižního a obranného jazykového purismu, připomíná lingvistické práce vycházející v protektorátním období. Na příkladech ukazuje také nezastupitelnou roli poezie a tematizaci jazyka v básních. Nelze zcela souhlasit se všemi autorovými názory v oblasti literárních přesahů, např. s jeho (ne)vymezením kánonu české poezie.

Specifickou kapitolou je Jazyková komika představující humor jako důležitý kulturní a společenský fenomén analyzovaného období, jako prostředek revolty, osobní statečnosti (např. rozhlasový reportér Franta Kocourek) i prostředek nezamýšlený, nezáměrný.

I když je jasné, že v této oblasti měl autor nelehkou úlohu, neboť mnohé doklady se tradují jen ústně, je třeba poznamenat, že v tomto oddíle jsou dokládány často pouze jednotliviny ještě s přesahem mimo analyzované časové období. Odbornému charakteru knihy zcela neodpovídají užívaná novinářská či esejistická vyjádření: *lakmusový papírek*, *mapovat prostor* aj.

I přes drobné výhrady publikace podle našeho názoru přináší hlubší poznání o fungování češtiny a němčiny na našem území v protektorátním období, snaží se zachytit každodenní jazykovou praxi ve vztahu politicky dominantního a potlačovaného jazyka, prezentuje jazyk z hodnotových pozic jeho uživatelů. Práce představuje metodologický přínos k dějinám každodennosti, opírá se o pramennou analýzu. Hodnocení jazyka a jeho funkcí je předurčeno politickou situací ve vymezeném období, autor otevírá v souvislosti s dějinami jazyka i některá kontroverzní témata (viz výše).

Místo doslovu autor předkládá v souvislosti s užitou metodou i zjištěnými fakty více otázek než odpovědí. Otázek nutících k zamyšlení, otázek, na něž není možné jednoduše a jednoznačně odpovědět. I právě proto by první monografická publikace věnující se rozsáhle danému tématu neměla zůstat stranou pozornosti nejen odborné veřejnosti, ale ani veřejnosti učitelské.

62. ročník festivalu českého jazyka, řeči a literatury
www.sramkovasobotka.cz

Odborné přednášky, učitelské dílny, exkurzní základna ČMOS EXOD.
Literární pořady, divadla, hudba.

From the contents

Characteristics of the results of the graduation essays in Czech, <i>K. Rysová</i>	157
On the Variety of Contemporary Czech Poetry for Children, <i>V. Jindráček</i>	168
Aiming to Chaos through Variation?, <i>M. Hrdlička</i>	174
Media – a speech model or a disease?, <i>M. Šuster</i>	180
Toman's <i>Pohádky krve</i> and the Corpus of Czech Verse, <i>R. Kolár, P. Plecháč</i>	187
New translations of contemporary Russian literature, <i>J. Sováková</i>	190
Do We Write <i>po třičtvrtěroce</i> , or <i>po tři čtvrtě roce</i> ?, <i>I. Svobodová</i>	197